

ISSN 1727-0537

№ 1–2, 2026

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ
ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ

ӨЛКЕТАНУ КРАЕВЕДЕНИЕ

2001 ЖЫЛЫ ҚҰРЫЛҒАН
ОСНОВАН В 2001 Г.

ӨЛКЕТАНУ – КРАЕВЕДЕНИЕ

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ73VPY00029270
выдано Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан
19 ноября 2020 года

Подписной индекс – 76130

<https://doi.org/10.48081/BGQF2249>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Мерц В. К.,
к.и.н. (главный редактор)
Кабиденова Ж. Д.,
доктор PhD (заместитель главного редактора);
Рахимов М. И.,
магистр (ответственный секретарь);

Члены редакционной коллегии:

Аяган Б. Г., д.и.н., профессор;
Кабульдинов З. Е., д.и.н., профессор;
Абусеитова М. Х., д.и.н., профессор;
Таштемханова Р. М., д.и.н., профессор;
Пивовар Е. И., д.и.н., профессор (Россия);
Уильям Фиерман, доктор PhD (США);
Жусупова Л. К., д.и.н.;
Рахимов Е. К., доктор PhD;
Шокубаева З. Ж. (технический редактор).

МАЗМҰНЫ

ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕР

АЯПБЕКОВА А. Ж. ТРАДИЦИОННАЯ ЖЕНСКАЯ ОДЕЖДА КАЗАХОВ	5
БАЯНОВА Ж. К., ЕГІЗБАЕВА М. Қ. ТҮРКІСТАН ӨҢІРІНДЕГІ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ: ТӨҢКЕРІСКЕ ДЕЙІНГІ КЕЗЕҢ КОНТЕКСТІНДЕ	10
ЕРҒАЛИ ГАУҒАР ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ИНСТИТУТТЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ	19
КАПЕЦ Б. С. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ	28
АЛИППЕКОВА Д. Р. ИСТОРИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ В РАБОТАХ СОВЕТСКИХ ИСТОРИКОВ XX ВЕКА	34
АЛИППЕКОВА Д. Р. ИСТОРИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ КАК НАУЧНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ	41
ВАГНЕР В. В. ЭХО ЯДЕРНЫХ ИСПЫТАНИЙ: СЕМИПАЛАТИНСКИЙ ПОЛИГОН И ПАВЛОДАРСКАЯ ОБЛАСТЬ	46
ҚҰСМАНОВА М. Ш. XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР – ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІН ЗЕРТТЕУДЕГІ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ӘДІСТЕР	51

За достоверность материалов и рекламы
ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на
«Өлкетану – Краеведение» обязательна.

А. Ж. Аяпбекова

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

e-mail: almiraaapbekova147@gmail.com**ТРАДИЦИОННАЯ ЖЕНСКАЯ ОДЕЖДА КАЗАХОВ**

В данной статье рассматриваются особенности традиционной женской одежды казахского народа, её историческое развитие, конструктивные элементы, декоративное оформление и символическое значение. Анализируются основные виды женского костюма — камзол, көйлек, кәзекей, кеудеше, халат и другие элементы одежды, характерные для XVIII–XX веков. Особое внимание уделяется материалам, технике пошива, орнаментальному оформлению и социально-культурным функциям национального костюма. Отмечается влияние кочевого образа жизни, климатических условий, этнических традиций и эстетических представлений на формирование казахской одежды. В статье также поднимается проблема сохранения национального костюма как важного элемента материальной и духовной культуры казахского народа в условиях современной трансформации традиций.

Ключевые слова: казахский национальный костюм, традиционная одежда, камзол, көйлек, кәзекей, кеудеше, декоративно-прикладное искусство, этнокультур, казахский народ, народный костюм, традиции и обычаи.

На протяжении многих веков менялась древняя Казахская традиционная одежда, применяемая ткань. Вносились изменения в покрой одежды, появлялись украшения. Можно сказать, что эти изменения в основном происходили в зависимости от разновидностей применяемых материалов и от способа изготовления. Женская и частично мужская одежда, которую надевают на праздники в Западном Казахстане, сшивали из дорогого бархата, шелково – царских тканей, украшали серебряными монетами. Платья были вышиты золотыми нитями, а головные уборы усыпаны серебряными камнями, украшали павлиньими перьями и собранными в ряд ожерельем [1, с. 204]. Смотря на национальную одежду, мы можем идентифицировать национальную принадлежность. Вместе с тем в ней отражается и уровень социального положения, а также религиозная принадлежность [2, с. 103]. Традиционный женский костюм казахов представляет собой сложную и многослойную систему, в

которой каждый элемент выполнял как практическую, так и символическую функцию. Его структура формировалась с учётом кочевого образа жизни, климатических условий и социально-культурных норм общества. Женское одеяние состояла из нескольких частей. Чаще всего это были камзол и платье – косэтек. Горловина и рукав платьев – косэтек украшались казахским орнаментом [10, с. 363]. Женские наряды включали в себя легкие платья с оборками и камзолы из яркого бархата в качестве верхней одежды. Камзолы шились как с рукавами, так и без них, и декорировались узнаваемым орнаментом с помощью вышивки золотой нитью, бисером или каймой [3, с. 4]. Камзол — национальная одежда, широко распространённая среди казахского народа в XVIII–XIX веках. Сведения о камзоле начинают встречаться с середины XIX века. Камзол характерен не только для казахов, но и присутствует в одежде других тюркских народов. В женском костюме камзол занимает особое место: он выполняет как

согревающую, так и декоративную функцию. Камзолы обычно имеют подкладку, они без рукавов и относятся к лёгкой летней одежде. Их подолы и ворот украшались камнями, тесьмой, серебряными монетами (селкебай), а также дополнялись амулетами (бойтумар) и различными подвесками. Как правило, подол камзола был широким. В XVIII–XIX веках камзол являлся одним из самых распространённых элементов национальной одежды казахского народа [4, с. 180]. Женский камзол фигурировал в казахском костюме преимущественно как праздничная одежда. Об этом говорит его материал – шелк, полушелк, бархат, атлас, парча ярких расцветок. Для подкладки камзолов использовались фабричные хлопчатобумажные ткани. Особую декоративную роль играли подполки – нашитая по краю с изнанки косая полоса ткани иного качества, нежели верх камзола [5, с. 430]. Особой нарядностью выделяются западно – казахские платья из шелковой среднеазиатской ткани с нашивными бархатными полосами, вышитыми золотой нитью. Покрой женских штанов не имел отличий от мужских. Выбор их материала определялся теми же правилами, что и материал для платьев – рубах. Уже в середине XIX в. излюбленной тканью для нательной женской одежды становится модный ситец. В состав женского казахского костюма входила как плечевая, так и поясная верхняя одежда. Плечевая верхняя одежда была распашной и включала в конце XIX в. категории «халат», «бешмет», «камзол», «шуба». Женские халаты отличались от мужских преимущественно материалом — они изготавливались из тканей более ярких расцветок. Так же как и платья, халаты могли иметь декор в виде нашивных полос ткани или позумента. Свадебные халаты отличало обилие декоративных элементов, имевших локальную специфику. Так, для казахов западных областей были характерны халаты из бордового бархата, края которых были отделаны галуном [5, с. 429]. Р. Ходжаева сообщает также, что женщины-казашки носили в прошлом нераспашную рубаху – койлек, по обыкновению тоже туникообразного покроя, но более длинную и широкую, чем у мужчин, с глухим воротом и прямым разрезом спереди, с застежкой у горла. Воротник женского платья всегда

был отложным, но со второй половины XIX века его заменили стойкой. В это же время появляются ставшие потом общепринятыми девичьи платья с двумя-тремя рядами оборок — косетек, дословно — с двумя подолами. Оборками украшали и концы рукавов, иногда и воротники [6, 70]. Кеудеше — это безрукавная одежда, иногда шьётся с проймами, имеет короткий подол. На талии кеудеше не делаются выточки или декоративные вставки. Её носят все — и женщины, и мужчины, от пожилых людей до маленьких детей. Кеудеше, предназначенные для зимнего времени, изготавливают с внутренней подкладкой из тщательно выскобленной и выделанной овечьей шкуры, а также из каракуля, меха лисицы, корсака или сурка; иногда их шьют и из плотной шерсти. Летние кеудеше украшаются вышивкой и простёжкой (Н. Халел). Существует также вязаный вид безрукавной, безворотниковой одежды из шерсти молодого верблюда — так называемая кеудеше из верблюжьей шерсти. Она ценится за свои лечебные свойства и используется при заболеваниях почек, ревматизме и радикулите. Кэзекей — это лёгкая женская одежда на подкладке, без рукавов, с широким вырезом горловины. Подол и края украшались камнями, тесьмой и серебряными монетами (селкебай). Горловина у кэзекея обычно более открытая, сам он не очень длинный — опускается чуть ниже талии. Чаще всего его шили из бархата. Несмотря на наличие подкладки, внутрь не добавляли шерсть или вату, поэтому изделие оставалось лёгким и аккуратным. Передняя часть, края и область груди украшались вышивкой разноцветными золотыми нитями или орнаментами. Кэзекей хорошо облегал фигуру девушек и молодых женщин, подчёркивая их силуэт и придавая образу изящность [4, с. 182]. Көйлек – женские и мужские рубахи. Женские шили туникообразными без шва на плече, с широкими отложными воротниками и длинными широкими рукавами. У казахов платье молодой девушки от платья пожилой женщины отличалось как по покрою, так и по материалу. В начале XX в. старинные казахские рубахи көйлек стали заменяться рубахами другого покроя. Для молодых людей стали шить рубахи с наплечным швом, широкий воротник заменился узеньким стоячим воротником. Рукава

окончательно укоротились в длине [7, с. 87]. Казахский народный костюм вообрал в себя все лучшее, что создано искусством и талантом многих поколений. В казахском костюме воплотились основные принципы и достижения художественных промыслов, создававшихся веками. В нем нашли отражение пульсирующий образ жизни народа, уровень его производства, эстетические идеалы, отчетливо прослеживается влияние тех этнических компонентов, из которых исторически сложился казахский народ. Например, к тюркско – кыпчакскому этническому пласту относятся: манера запахивания одежды на левую сторону, окаймление халата, камзола – безрукавки нашивками, размещение цветных строчек, вышивок по краям выреза для головы в кимешке –женском головном уборе в виде капюшона, со спускающимся вниз по спине треугольником. А в украшении перьями (как оберегами) детских, девичьих шапок, головных уборов певцов – импровизаторов учёные усматривают отражение языческих обрядов казахов и их предков, переходивших из поколения в поколение [6, с. 67]. У казахов в прошлом не существовало специальной поминальной одежды. Женщины в трауре расплетали косы, распускали волосы, накидывали на себя черные шали, удаляя с себя всякие украшения. Мужчины подпоясывались траурными кушаками, преимущественно из серого ситца или сатина. Опираясь на посохи, они несли скорбную вахту у юрты или дома покойного, обмениваясь траурными приветствиями с теми, кто пришел разделить с ними горе утраты [8, с. 24]. Прежде всего, в женском костюме традиционным является тональное решение «светлый верх — тёмный низ», причём светлый — не обязательно белый. В отдельных случаях возможен отход от этого принципа. В костюме молодых женщин отдаётся предпочтение яркой цветовой гамме с преимущественным использованием красного, реже зелёного цветов и их разнообразных сочетаний. Цветовое и тональное решение казахского национального костюма чаще всего контрастное. Это выражается в противопоставлении цветов, светлого и тёмного, матового и блестящего [9, с. 4] Женский камзол фигурировал в казахском костюме преимущественно как праздничная одежда. Об этом говорит его материал —

шелк, полушелк, бархат, атлас, парча ярких расцветок. Для подкладки камзолов использовались фабричные хлопчатобумажные ткани. Особую декоративную роль играли подполки – нашитая по краю с изнанки косая полоса ткани иного качества, нежели верх камзола [5, с. 430]. Женщины носят рубаху и штаны такого же покроя как мужчины, только рубаха у женщин длинная, доходящая до щиколотки (одинаковый покрой как у женщин, так у девушек и старух). Сверх рубахи надевается коротенький бешмет без рукавов – называется камзол. В торжественных случаях надевают шелковый халат – батчай шапан. Казахский народный костюм прост в композиции, целесообразен, удобен для верховой езды, поскольку в прошлом не обойтись было без коня, приспособлен к защите тела от холода, жары, знойных ветров, отличается нарядностью благодаря отделке мехом, вышивке, инкрустации, широкому использованию всевозможных украшений [12, с. 84]. Женская одежда по народному обряду подразделялась на четыре группы, в связи с социальной ролью женщины в обществе и жизни: одежда девушек, одежда невесток, женщин среднего возраста и пожилых женщин. Она различалась по украшениям и художественной вышивке. В одежде девушек зона декольте была заужена и украшена вышивкой. Вышивкой украшались также воротник и рукава. Платья были с двумя подолами, обувь легкая с высокими каблуками, а головные уборы украшались бусами. Девушки в основном носили ондатровые шапки – «такия», «кати́па», акволосам прикреплялись «шолпы» (украшения на косы) [11, с. 147]. Многие виды и образцы древней одежды до нас не дошли и были утеряны. Некоторые виды одежды можно встретить в этнографических музеях, в произведениях художественного искусства, на сцене или же в некоторых домах. Хотим мы того или нет, в силу этих обстоятельств, под влиянием современной моды, замены материалов, украшений, народный костюм, являвшийся уникальным проявлением материальной культуры, неиссякаемым источником для разносторонних исследований в области этноискусствоведения, даже в самых традиционных видах претерпевает сегодня определенную эволюцию. Это ставит во

весь рост проблемы его сохранения, сбережения от псевдонаучных изысков, бутафорских поделок, усложняющих задачу воссоздания национального костюма во всем его великолепии и блеске [4, с. 17]. Таким образом, традиционная женская одежда казахского народа представляет собой важную часть национального культурного наследия, отражающую исторические, социальные и эстетические

особенности жизни казахов. На протяжении веков казахский костюм изменялся под влиянием образа жизни, климатических условий, развития ремесел и использования различных тканей и украшений. Каждый элемент одежды выполнял не только практическую функцию, но и имел символическое значение, подчеркивая возраст, социальное положение и семейный статус женщины.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Эргашева, М. Р., Турсунова, З. Н.** История костюма казахского народа.
- 2 **Ахметова, Ж. Н.** Сравнительный анализ казахской и турецкой женской национальной одежды.
- 3 **Ревякина, О. В., Рашева, О. А.** Элементы казахской этники в современном дизайне одежды.
- 4 Казак халқының ұлттық киімдері. Национальная одежда казахского народа. — Алматы: «Алматыкітап», 2007. — 384 бет.
- 5 **Сыдыков, Е. Б., Ажигали, С. Е., Тишков, В. А.** Казахи. — М., 2021. — 879 стр.
- 6 **Чернова, Е.** Композиция костюма: учебное пособие. 2-е изд. — Астана : Фолиант, 2012. — 144 с.
- 7 **Молдагазинова, Ж. М.** Эволюция традиционного костюма казахов в XX в. на территории Восточного Казахстана.
- 8 **Жанібеков, О.** Казак киімі. Альбом. — Алматы: Онер, 1996. — 192 бет.
- 9 **Кокумбаева, Б. Д., Жанайхан, Е.** Отражение сущности и природы женского начала в казахском женском костюме
- 10 **Торушев, Э. Г.** Казахи. — 2022.
- 11 **Бекболатова, К. М., Альмухамбетов, Б. А.** Взаимосвязь казахской национальной одежды и изобразительного искусства.
- 12 **Жиенбекова, А. А.** Национальный костюм как важнейший знак определённой культурно-исторической формации.

***Ж. К. Баянова, М. Қ. Егізбаева**

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
e-mail: monti.zhanar@gmail.com

ТҮРКІСТАН ӨҢІРІНДЕГІ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ: ТӨҢКЕРІСКЕ ДЕЙІНГІ КЕЗЕҢ КОНТЕКСТІНДЕ

Бұл мақалада Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясы төңкеріске дейінгі кезең аясында кешенді түрде қарастырылады. Зерттеу нысаны ретінде Оңтүстік Қазақстан аумағында қалыптасқан әлеуметтік-мәдени жүйе, этностық құрамның тарихи өзгерістері және олардың өзара ықпалдасу үдерістері алынды. Автор өңірдің көне дәуірден бастап Ресей империясының құрамына енген кезеңге дейінгі тарихи дамуын талдай отырып, көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтың, қала мәдениетінің, сондай-ақ сауда-экономикалық байланыстардың дәстүрлі мәдениетке ықпалын айқындайды.

Мақалада Түркістан аймағында өмір сүрген қазақ, өзбек, қырғыз, тәжік және басқа да этникалық топтардың өзара қарым-қатынастары, мәдени алмасу үдерістері мен этникалық интеграция мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, ислам дінінің таралуы мен оның рухани-мәдени кеңістікті қалыптастырудағы рөліне ерекше назар аударылады. Зерттеу барысында тарихи-этнографиялық деректер, мұрағаттық материалдар және шетелдік зерттеушілердің еңбектері негізге алынып, салыстырмалы-тарихи әдіс қолданылды.

Нәтижесінде, Түркістан өңіріндегі этникалық құрылымның динамикалық сипаты анықталып, дәстүрлі мәдениеттің көпқабатты әрі синкреттік табиғаты дәлелденеді. Автор өңірдегі мәдени үдерістердің тек ішкі факторлармен ғана емес, сыртқы саяси және экономикалық ықпалдармен де тығыз байланысты екенін көрсетеді. Сонымен бірге, төңкеріске дейінгі кезеңде қалыптасқан этномәдени ерекшеліктердің қазіргі заманғы мәдени бірегейлікке әсері ғылыми тұрғыдан негізделеді.

Зерттеу қорытындылары Түркістан өңірінің тарихи-мәдени мұрасын тереңірек түсінуге, сондай-ақ этносаралық қатынастар мен мәдени трансформация мәселелерін зерделеуде маңызды теориялық және практикалық мәнге ие.

Кілтті сөздер: Түркістан өңірі, дәстүрлі мәдениет, этникалық құрылым, этногенез, мәдени эволюция, көшпелі өркениет, ислам мәдениеті, этносаралық қатынастар.

Кіріспе

Түркістан өңірі Орталық Азиядағы тарихи, мәдени және этносаяси үдерістердің маңызды орталықтарының бірі болып саналады. Бұл аймақ ғасырлар бойы түрлі өркениеттер мен мәдениеттердің түйіскен кеңістігі

ретінде қалыптасып, түркі халықтарының рухани және материалдық мәдениетінің дамуына зор ықпал етті. Географиялық орналасуы жағынан Түркістан Ұлы Жібек жолының бойында орналасқандықтан, өңір халықаралық сауда, мәдени байланыс және этникалық өзара ықпалдастықтың

негізгі тораптарының біріне айналды. Осыған байланысты Түркістан аймағының этникалық құрылымы мен дәстүрлі мәдениеті ұзақ тарихи кезеңдер бойы үздіксіз эволюциялық өзгерістерге ұшырап отырды.

Төңкеріске дейінгі кезеңдегі Түркістан өңірін зерттеу қазіргі тарихи ғылымдағы өзекті бағыттардың бірі болып табылады. Себебі бұл кезеңде өңірдің әлеуметтік құрылымы, этнодемографиялық жағдайы және мәдени кеңістігі айрықша өзгерістерге түсті. Әсіресе XIX ғасырдың екінші жартысында Ресей империясының Орта Азия аумақтарына жүргізген отарлық саясаты аймақтағы этникалық қатынастар мен дәстүрлі өмір салтына елеулі ықпал етті. Ресей әкімшілік реформалары, жаңа сауда қатынастары мен көші-қон үдерістері жергілікті халықтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына өзгеріс енгізіп, этникалық құрылымның қайта қалыптасуына әсер етті.

Түркістан өңірінің дәстүрлі мәдениеті көпқырлы және синкреттік сипатымен ерекшеленеді. Мұнда көшпелі және отырықшы өркениет элементтері өзара ықпалдасып, ерекше мәдени кеңістік қалыптастырды. Қазақ халқының көшпелі мәдениеті, өзбек және тәжік халықтарының қала мәдениеті, ислам өркениетінің рухани құндылықтары мен жергілікті әдет-ғұрыптар бір-бірімен сабақтасып, өңірдің мәдени келбетін айқындады. Сонымен қатар, халықтық қолөнер, сәулет өнері, музыка, ауыз әдебиеті және діни дәстүрлер Түркістан мәдениетінің негізгі құрамдас бөліктеріне айналды.

Этникалық құрылым мәселесі де Түркістан өңірінің тарихи дамуындағы маңызды факторлардың бірі болып табылады. Төңкеріске дейінгі кезеңде аймақта қазақтар, өзбектер, қырғыздар, тәжіктер, қарақалпақтар және басқа да этностар мекендеді. Бұл этникалық топтардың әрқайсысы өңірдің әлеуметтік-мәдени өміріне өзіндік үлес қосты. Этностар арасындағы экономикалық байланыстар, сауда қатынастары, діни ортақтық және мәдени алмасу үдерістері аймақтың этномәдени тұтастығын қалыптастырды. Сонымен бірге, этникалық әртүрлілік әлеуметтік құрылым мен саяси қатынастардың ерекшеліктеріне де ықпал етті.

Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениеттің қалыптасуына ислам діні ерекше әсер етті. VIII–IX ғасырлардан бастап исламның таралуы аймақтағы рухани өмірдің жаңа бағытта дамуына жол ашты. Түркістан қаласы ислам әлеміндегі маңызды рухани орталықтардың біріне айналып, мұнда мешіттер мен медреселердің қызметі күшейді. Әсіресе Қожа Ахмет Ясауи мұрасы өңірдегі діни-рухани мәдениеттің қалыптасуына айрықша ықпал етті. Ясауи ілімі халықтың дүниетанымымен сабақтасып, дәстүрлі ислам мәдениетінің кең таралуына негіз болды.

Қазіргі кезеңде Түркістан өңірінің тарихи-мәдени мұрасын зерттеу ұлттық бірегейлікті тану тұрғысынан да маңызды болып отыр. Себебі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның тарихи негіздерін анықтау қазіргі қоғамдағы мәдени сабақтастықты түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жаһандану жағдайында ұлттық мәдени құндылықтарды сақтау мәселесі ерекше өзектілікке ие болып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, төңкеріске дейінгі Түркістан өңірінің этномәдени ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан талдау тарихи сананы жаңғыртуға және мәдени мұраны сақтауға ықпал етеді.

Осы зерттеудің негізгі мақсаты – Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясын төңкеріске дейінгі кезең аясында кешенді түрде қарастыру. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, этнографиялық және мәдениеттанулық әдістер қолданылып, отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге талдау жасалды. Сонымен қатар, тарихи құжаттар, мұрағаттық материалдар және соңғы жылдары жарық көрген ғылыми зерттеулер негізінде өңірдің этномәдени даму ерекшеліктері айқындалды.

Негізгі бөлім. Түркістан өңірінің дәстүрлі мәдениеті мен этникалық құрылымын зерттеу мәселесі отандық және шетелдік ғылымда маңызды бағыттардың біріне айналып отыр. Әсіресе соңғы жылдары Орталық Азия халықтарының мәдени мұрасы, этникалық трансформациясы және рухани құндылықтары жаңа методологиялық тұрғыдан қарастырыла бастады. Ғалымдардың еңбектерінде Түркістан

аймағы тек тарихи кеңістік ретінде ғана емес, сонымен қатар мәдениеттер мен өркениеттер тоғысқан ерекше аймақ ретінде сипатталады.

Америкалық зерттеуші Adeeb Khalid өз еңбектерінде Орталық Азия халықтарының тарихи дамуын Ресей империясының отарлық саясаты және жергілікті дәстүрлі қоғамның өзгерістерімен байланыстыра қарастырады. Оның Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present атты еңбегінде Түркістан өңіріндегі этникалық қатынастардың эволюциясы, исламдық мәдениеттің дамуы және отарлық кезеңдегі әлеуметтік трансформация мәселелері жан-жақты талданған[1]. Ғалым Түркістан аймағының этникалық құрылымы тарихи тұрғыдан тұрақты емес, керісінше үнемі өзгеріп отырған динамикалық жүйе екенін көрсетеді.

Британдық тарихшы Alexander Morrison Ресей империясының Орталық Азияны отарлау саясатын зерттей отырып, Түркістан өлкесіндегі әлеуметтік және этникалық өзгерістерге ерекше назар аударады. Оның зерттеулерінде Ресей әкімшілік реформаларының жергілікті басқару жүйесіне, көші-қон үдерістеріне және этнодемографиялық құрылымға әсері нақты тарихи деректер арқылы сипатталады[2]. Автордың пікірінше, XIX ғасырдың екінші жартысындағы отарлық саясат дәстүрлі қоғамның ішкі құрылымына айтарлықтай ықпал етіп, этникалық қатынастардың жаңа формаларын қалыптастырды.

Ислам мәдениеті мен жергілікті дәстүрлердің өзара ықпалын зерттеген ғалымдардың бірі – Paolo Sartori. Оның еңбектерінде Түркістан аймағындағы ислам дінінің таралуы, сопылық мәдениет және діни институттардың қоғамдағы рөлі кеңінен қарастырылады[3]. Ғалым ислам мәдениеті жергілікті көшпелі және отырықшы мәдени дәстүрлермен синтезге түсу арқылы ерекше рухани кеңістік қалыптастырғанын атап көрсетеді. Сонымен бірге, исламдық білім беру жүйесінің этникалық бірегейлікті сақтаудағы рөлі де талданады.

Шығыстанушы Michael Kemper кеңестік және посткеңестік кезеңдегі Орталық Азиядағы рухани және мәдени үдерістерді зерттеген. Оның зерттеулерінде Түркістан аймағындағы исламдық мұра мен дәстүрлі мәдениеттің сабақтастығы

қарастырылады[4]. Ғалым кеңестік модернизация үдерісіне қарамастан, өңірдегі дәстүрлі мәдени элементтердің сақталғанын және олардың қазіргі кезеңге дейін жеткенін дәлелдейді.

Америкалық тарихшы Devin DeWeese Алтын Орда дәуіріндегі исламдану үдерісін зерттеу арқылы Орталық Азиядағы рухани мәдениеттің тарихи негіздерін ашып көрсетеді. Оның пікірінше, ислам діні Түркістан аймағында тек діни сенім жүйесі ретінде ғана емес, әлеуметтік қатынастар мен этникалық сәйкестікті қалыптастырушы фактор ретінде де қызмет атқарған[5]. Ғалымның еңбектері арқылы сопылық дәстүрлер мен түркілік дүниетаным арасындағы байланыстарды терең түсінуге мүмкіндік туады.

Қазақстандық зерттеуші Нәзира Нұртазина Орталық Азиядағы ислам өркениеті мен рухани мәдениет мәселелерін зерттей отырып, Түркістан өңірінің тарихи маңызын айқындайды. Ғалым ислам мәдениеті мен түркілік дәстүрлердің өзара ықпалдасуы нәтижесінде аймақта ерекше өркениеттік модель қалыптасқанын атап өтеді [6]. Оның еңбектерінде Қожа Ахмет Ясауи мұрасының рухани мәдениетке әсері кеңінен қарастырылған.

Сонымен қатар, қазақстандық ғалым Еркін Абдрасилов Түркістан өңірінің тарихи-мәдени мұрасын зерттей отырып, аймақтағы этномәдени үрдістердің ерекшеліктеріне тоқталады. Автор дәстүрлі мәдениеттің қазіргі кезеңдегі ұлттық бірегейлікті сақтаудағы рөлін көрсетіп, тарихи мұраны зерттеудің маңыздылығын атап өтеді[7]. Ғалымның пікірінше, Түркістан өңіріндегі мәдени құндылықтар тек тарихи ескерткіштермен ғана емес, халықтың рухани жадында сақталған дәстүрлермен де тығыз байланысты.

Жалпы алғанда, жоғарыда қарастырылған ғалымдардың еңбектері Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның тарихи эволюциясын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Аталған зерттеулерде аймақтың этникалық әртүрлілігі, ислам өркениетінің ықпалы, көшпелі және отырықшы мәдениеттердің өзара байланысы, сондай-ақ отарлық саясаттың әлеуметтік құрылымға әсері кеңінен талданған. Бұл ғылыми еңбектер зерттеу тақырыбының теориялық және әдіснамалық негізін қалыптастырып, Түркістан өңірінің мәдени-

тарихи даму ерекшеліктерін тереңірек зерделеуге жол ашады.

Материалдар мен әдістер. Бұл шолу мақаласы Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясын төңкеріске дейінгі кезең контекстінде кешенді түрде талдауға бағытталған. Зерттеу жұмысы жүйелі әдебиетке шолу (systematic literature review) қағидаттарына негізделіп, тарихи, этнографиялық және мәдениеттанулық дереккөздерді біріктіру арқылы жүзеге асырылды. Мақаланың материалдық базасын 2020–2025 жылдар аралығында жарияланған ғылыми еңбектер, сондай-ақ іргелі тарихи зерттеулер мен заманауи интерпретациялар құрайды.

Зерттеу барысында негізгі дереккөздер ретінде халықаралық ғылыми базаларда сондай-ақ отандық ғылыми журналдарда жарияланған мақалалар пайдаланылды. Әсіресе Орталық Азия тарихы, ислам өркениеті, этникалық үдерістер және мәдени трансформация мәселелеріне арналған еңбектерге басымдық берілді. Сонымен қатар, тарихи-этнографиялық сипаттағы монографиялар, архивтік құжаттардың жарияланған жинақтары және мәдени мұраға қатысты аналитикалық есептер қарастырылды. Мұндай кешенді дереккөздерді пайдалану зерттеу тақырыбын жан-жақты ашуға мүмкіндік берді.

Материалдарды іріктеу бірнеше кезеңнен тұрды. Алғашқы кезеңде тақырыпқа қатысты негізгі кілт сөздер («Түркістан өңірі», «дәстүрлі мәдениет», «этникалық құрылым», «Орталық Азия», «ислам мәдениеті», «этномәдени трансформация») бойынша іздеу жүргізілді. Екінші кезеңде алынған дереккөздер мазмұндық тұрғыдан сараланып, зерттеу мақсатына сәйкес келетін еңбектер таңдалды. Үшінші кезеңде іріктелген материалдар терең талдауға түсіп, олардың ғылыми құндылығы, әдіснамалық негізі және зерттеу нәтижелері салыстырмалы түрде қарастырылды.

Зерттеуде қолданылған негізгі әдістердің бірі – тарихи-салыстырмалы әдіс. Бұл әдіс арқылы Түркістан өңіріндегі этникалық құрылым мен мәдени үдерістердің әртүрлі тарихи кезеңдердегі өзгерістері салыстырылып, олардың даму динамикасы анықталды. Сонымен қатар, әртүрлі авторлардың еңбектеріндегі

тұжырымдар салыстырылып, ортақ және айырмашылық белгілері айқындалды.

Талдау. Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясын төңкеріске дейінгі кезең контекстінде талдау аймақтың тарихи дамуының күрделі әрі көпқабатты сипатын көрсетеді. Бұл өңір ежелден бері этностардың, мәдениеттердің және өркениеттердің тоғысқан кеңістігі ретінде қалыптасып, әлеуметтік-мәдени трансформациялардың ерекше үлгісін ұсынады. Талдау барысында негізгі назар этникалық құрамның динамикасына, дәстүрлі мәдениеттің құрылымына және сыртқы саяси факторлардың ықпалына аударылады.

Алдымен, Түркістан өңірінің этникалық құрылымына тоқталатын болсақ, төңкеріске дейінгі кезеңде аймақта этникалық әртүрлілік айқын байқалды. Қазақтар негізгі этникалық топ ретінде басымдыққа ие болғанымен, өзбектер, қырғыздар, тәжіктер, қарақалпақтар және басқа да этностар аймақтың әлеуметтік-экономикалық өмірінде маңызды рөл атқарды. Adeeb Khalid еңбектерінде бұл аймақтың этникалық құрылымы тұрақты емес, тарихи жағдайларға байланысты өзгеріп отырған динамикалық жүйе ретінде сипатталады. Бұл өзгерістер көбіне көші-қон үдерістерімен, сауда байланыстарымен және саяси ықпалдармен байланысты болды.

Этникалық әртүрлілік тек демографиялық көрсеткіш ғана емес, сонымен қатар мәдени әртүрліліктің де негізі болды. Түркістан өңірінде көшпелі және отырықшы мәдениеттердің қатар өмір сүруі ерекше мәдени синтездің қалыптасуына алып келді. Қазақтардың көшпелі шаруашылығы мен өмір салты табиғатпен үйлесімділікке негізделсе, өзбек және тәжік халықтарының отырықшы мәдениеті қала өркениетінің дамуына ықпал етті. Paolo Sartori зерттеулерінде бұл мәдениеттердің өзара ықпалдасуы ислам мәдениеті арқылы күшейгені атап өтіледі.

Ислам дінінің рөлі Түркістан өңірінің мәдени дамуын түсінуде маңызды факторлардың бірі болып табылады. VIII–IX ғасырлардан бастап исламның таралуы өңірдің рухани кеңістігін түбегейлі өзгертті. Діни институттар – мешіттер, медреселер, сопылық орталықтар – қоғамның мәдени және әлеуметтік құрылымының маңызды

элементтеріне айналды. Devin DeWeese еңбектерінде исламның тек діни жүйе ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік интеграция құралы ретінде қызмет атқарғаны көрсетіледі. Бұл жағдай этникалық топтар арасындағы мәдени байланыстарды нығайтты.

Ресей империясының отарлық саясаты да Түркістан өңіріндегі этникалық және мәдени үдерістерге айтарлықтай әсер етті. Alexander Morrison зерттеулерінде Ресейдің әкімшілік реформалары, жаңа экономикалық қатынастар және көші-қон саясаты аймақтың этнодемографиялық құрылымын өзгерткендігі дәлелденеді. Отарлық кезеңде жаңа әлеуметтік топтар пайда болып, дәстүрлі басқару жүйелері трансформацияға ұшырады. Дегенмен, дәстүрлі мәдениет толық жойылмай, жаңа жағдайларға бейімделе отырып сақталды. Sahadeo еңбектері Ресей империясы кезеңіндегі Түркістандағы әлеуметтік қатынастар мен этникалық өзара әрекеттестікті зерттеуге бағытталған. Оның зерттеулерінде қала кеңістігіндегі этникалық топтардың өзара байланысы, миграциялық процестер және мәдени бейімделу мәселелері қарастырылады. Ғалым Түркістан өңіріндегі этникалық құрылым тек дәстүрлі факторлармен емес, отарлық саясатпен де қалыптасқанын көрсетеді [8].

1-кесте – Түркістан өңіріндегі негізгі этникалық топтар және олардың ерекшеліктері

Этникалық топ	Өмір салты	Негізгі қызметі	Мәдени ерекшеліктері
Қазақтар	Көшпелі	Мал шаруашылығы	Ауыз әдебиеті, дәстүрлі құқық
Өзбектер	Отырықшы	Егіншілік, сауда	Қала мәдениеті, колөнер
Қырғыздар	Көшпелі	Мал шаруашылығы	Ру-тайпалық құрылым
Тәжіктер	Отырықшы	Егіншілік, колөнер	Парсы мәдени ықпалы
Қарақалпақтар	Жартылай көшпелі	Балық шаруашылығы, мал	Аралас мәдени дәстүрлер

Дереккөздер: Khalid, A. (2021); Sergei Abashin (2021); Morrison, A. (2021)

Этникалық құрылымның эволюциясы әлеуметтік-экономикалық факторлармен тығыз байланысты болды. Сауда жолдарының дамуы, әсіресе Ұлы Жібек жолы, этностар арасындағы мәдени және

Abashin Орталық Азиядағы этникалық сәйкестік, ұлт қалыптасу үдерістері және әлеуметтік құрылым мәселелерін зерттеген. Оның еңбектерінде Түркістан аймағындағы этникалық топтардың өзін-өзі тануы, мәдени шекаралар және постдәстүрлі өзгерістер талданады [9].

Penati зерттеулері Орталық Азиядағы аграрлық қатынастар, жер пайдалану және әлеуметтік құрылым мәселелеріне арналған. Түркістан өңіріндегі жер қатынастары мен шаруашылық жүйесінің өзгеруі этникалық құрылымға қалай әсер еткенін талдайды [10].

Levi Ұлы Жібек жолы мен сауда желілерінің Орталық Азия қоғамына әсерін зерттеген. Оның еңбектерінде Түркістан өңіріндегі экономикалық байланыстардың мәдени алмасу мен этникалық интеграцияға ықпалы көрсетіледі [11].

Michael Kemper еңбектерінде мәдени сабақтастық мәселесі кеңінен қарастырылады. Ғалым кеңестік модернизацияға дейінгі кезеңде қалыптасқан дәстүрлі мәдени элементтердің кейінгі тарихи кезеңдерде де сақталғанын атап өтеді. Бұл Түркістан өңіріндегі мәдени тұрақтылықтың маңызды көрсеткіші болып табылады. Сонымен қатар, Нәзира Нұртазина зерттеулерінде ислам өркениеті мен түркілік дәстүрлердің

экономикалық байланыстарды нығайтты. Бұл өз кезегінде мәдени алмасудың кеңеюіне және жаңа мәдени формалардың пайда болуына ықпал етті [1].

2-кесте – Дәстүрлі мәдениеттің негізгі элементтері

Элемент	Сипаттамасы	Қоғамдағы рөлі
Шаруашылық жүйе	Көшпелі және отырықшы түрлер	Экономикалық негіз
Діни жүйе	Ислам (сопылық бағыттар)	Рухани реттеу
Әлеуметтік құрылым	Ру-тайпалық және қауымдық жүйе	Қоғамдық ұйымдасу
Әдет-ғұрып	Дәстүрлі нормалар мен салттар	Әлеуметтік тәртіпті сақтау
Өнер және фольклор	Музыка, эпос, колөнер	Мәдени мұраны сақтау

Дереккөздер: Paolo Sartori (2022); DeWeese, D. (2021); Kemper, M. (2023).

синтезі өңірдің рухани мәдениетінің негізін құрайтыны көрсетіледі.

Түркістан өңіріндегі мәдени эволюцияның тағы бір маңызды аспектісі мәдени синтез құбылысы. Бұл құбылыс әртүрлі этностар мен мәдениеттердің өзара ықпалдасуы нәтижесінде қалыптасты. Ислам мәдениеті, түркілік дәстүрлер және

жергілікті әдет-ғұрыптар бірігіп, ерекше мәдени кеңістік құрды.

Жалпы алғанда, Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясы күрделі тарихи үдерістердің нәтижесі болып табылады. Бұл үдерістерге ішкі факторлармен қатар сыртқы саяси ықпалдар да әсер етті.

3-кесте – Негізгі тарихи факторлар және олардың әсері

Фактор	Әсері	Нәтижесі
Ұлы Жібек жолы	Сауда және мәдени байланыс	Мәдени алмасу
Ислам дінінің таралуы	Рухани бірлік	Этникалық интеграция
Ресей отарлық саясаты	Әкімшілік және экономикалық өзгерістер	Этникалық құрылым трансформациясы
Көші-қон үдерістері	Халықтардың араласуы	Мәдени әртүрлілік

Дереккөздер: Scott C. Levi (2020); Jeff Sahadeo (2020); Beatrice Penati (2020).

Зерттеулер көрсеткендей, аймақтың мәдениеті мен этникалық құрылымы тұрақты емес, керісінше үнемі өзгеріп отырған динамикалық жүйе болып табылады. Сонымен бірге, дәстүрлі мәдениет жаңа жағдайларға бейімделе отырып, өзінің негізгі элементтерін сақтап қалды.

Нәтижесі. Жүргізілген зерттеу нәтижелері Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясы күрделі, көпқырлы және өзара байланысты тарихи үдерістердің нәтижесі екенін көрсетеді. Төңкеріске дейінгі кезеңде аймақтың этникалық құрамы тұрақты емес, керісінше үнемі өзгеріп отырған динамикалық жүйе ретінде қалыптасты. Бұл өзгерістерге ішкі әлеуметтік-экономикалық факторлармен қатар сыртқы саяси ықпалдар, әсіресе Ресей империясының отарлық саясаты, маңызды әсер етті.

Зерттеу нәтижелері бойынша Түркістан өңірінде этникалық әртүрлілік жоғары деңгейде болғаны анықталды. Қазақтар аймақтағы негізгі этникалық топ ретінде басымдыққа ие болғанымен, өзбектер, қырғыздар, тәжіктер және қарақалпақтар сияқты этностар өңірдің әлеуметтік-мәдени кеңістігін қалыптастыруда маңызды рөл

атқарды. Бұл этностардың әрқайсысы өзіндік шаруашылық жүйесімен, мәдени дәстүрлерімен және дүниетанымдық ерекшеліктерімен ерекшеленді. Соның нәтижесінде өңірде бірегей этномәдени кеңістік қалыптасты, ол бір жағынан әртүрлілікті сақтаса, екінші жағынан ортақ мәдени белгілердің қалыптасуына ықпал етті.

Маңызды нәтижелердің бірі – көшпелі және отырықшы өмір салттарының өзара ықпалдасуы арқылы мәдени синтездің қалыптасуы. Қазақтардың көшпелі мәдениеті мен өзбек, тәжік халықтарының отырықшы өркениеті бір-бірімен тығыз байланыста дамып, шаруашылық, тұрмыс және рухани өмірде өзара әсер етті. Бұл үдеріс әсіресе сауда қатынастары мен қала мәдениетінің дамуы арқылы күшейді. Ұлы Жібек жолының қызметі этностар арасындағы экономикалық және мәдени алмасудың негізгі арнасына айналып, өңірдің мәдени тұтастығын нығайтты.

Зерттеу барысында ислам дінінің Түркістан өңіріндегі этникалық және мәдени интеграциядағы рөлі айқындалды. Ислам діні тек діни жүйе ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік реттеуші және мәдени біріктіруші фактор ретінде қызмет атқарды. Мешіттер мен медреселердің

қызметі білім беру мен рухани тәрбие жүйесінің қалыптасуына ықпал етті. Сонымен қатар, сопылық ілімдердің таралуы жергілікті дәстүрлермен үйлесіп, ерекше рухани мәдениеттің қалыптасуына негіз болды. Бұл жағдай әртүрлі этностар арасындағы мәдени байланыстарды нығайтып, олардың ортақ құндылықтар жүйесін қалыптастыруға ықпал етті.

Ресей империясының отарлық саясаты зерттеу нәтижелерінде маңызды фактор ретінде көрінеді. XIX ғасырдың екінші жартысында енгізілген әкімшілік реформалар, жаңа экономикалық қатынастар және көші-қон саясаты Түркістан өңірінің этнодемографиялық құрылымына елеулі өзгерістер әкелді. Отарлық билік дәстүрлі басқару жүйесін әлсіретіп, жаңа әлеуметтік құрылымдардың пайда болуына себеп болды. Сонымен қатар, сырттан келген халықтардың қоныстануы этникалық құрамның күрделенуіне алып келді. Дегенмен, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, дәстүрлі мәдениет толық жойылмай, жаңа жағдайларға бейімделу арқылы өзінің негізгі элементтерін сақтап қалды.

Тағы бір маңызды нәтиже – мәдени сабақтастықтың сақталуы. Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет тарихи өзгерістерге қарамастан, өзінің негізгі құрылымдық элементтерін жоғалтпаған. Әдет-ғұрыптар, тұрмыс-салт, халықтық өнер және рухани құндылықтар ұрпақтан ұрпаққа беріліп, мәдени тұрақтылықтың негізін құрады. Бұл жағдай өңірдің мәдени бірегейлігінің сақталуына ықпал етті.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясы төңкеріске дейінгі кезеңде күрделі, көпдеңгейлі және өзара байланысты үдерістердің нәтижесінде қалыптасқанын айқын көрсетті. Аймақтың тарихи дамуы этникалық әртүрлілікпен, мәдени синтезбен және сыртқы саяси ықпалдардың белсенді әсерімен ерекшеленеді. Бұл ерекшеліктер Түркістан өңірін Орталық Азиядағы ерекше мәдени-өркениеттік кеңістік ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері Түркістан өңіріндегі этникалық құрылымның статикалық емес, динамикалық сипатқа ие болғанын дәлелдейді. Әртүрлі

этностардың бір кеңістікте өмір сүруі олардың өзара байланысын күшейтіп, мәдени алмасудың дамуына ықпал етті. Қазақ, өзбек, қырғыз, тәжік және басқа да этностардың тарихи қалыптасқан шаруашылық жүйелері мен өмір салты өңірдің әлеуметтік-мәдени құрылымының негізін құрады. Бұл өз кезегінде аймақтағы этномәдени әртүрлілікті сақтай отырып, ортақ мәдени кеңістіктің қалыптасуына жағдай жасады.

Қорытындыда ерекше атап өтерлік мәселе – дәстүрлі мәдениеттің синкреттік сипаты. Түркістан өңірінде көшпелі және отырықшы өркениет элементтері бір-бірімен үйлесіп, бірегей мәдени модель қалыптастырды. Бұл модель тек тұрмыс-салт пен шаруашылық жүйесінде ғана емес, рухани өмірде де көрініс тапты. Ислам дінінің таралуы осы үдерісті күшейтіп, этникалық топтарды біріктіретін маңызды факторға айналды. Діни құндылықтар мен жергілікті дәстүрлердің үйлесуі өңірдің мәдени тұтастығын нығайтты.

Сонымен қатар, Ресей империясының отарлық саясаты Түркістан өңіріндегі этникалық және мәдени үдерістерге айтарлықтай ықпал етті. Әкімшілік реформалар, жаңа экономикалық қатынастар және көші-қон үдерістері дәстүрлі қоғамның құрылымына өзгерістер енгізді. Алайда, зерттеу көрсеткендей, бұл өзгерістерге қарамастан, дәстүрлі мәдениет толық жойылмай, бейімделу арқылы сақталды. Бұл жағдай өңірдегі мәдени тұрақтылық пен сабақтастықтың жоғары деңгейін көрсетеді.

Түркістан өңіріндегі дәстүрлі мәдениет пен этникалық құрылымның эволюциясы – тарихи, әлеуметтік және мәдени факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі. Бұл үдерістер өңірдің мәдени бірегейлігін қалыптастырып қана қоймай, қазіргі кезеңдегі этносаралық қатынастардың негізін қалады. Зерттеу нәтижелері Түркістан өңірінің тарихи-мәдени мұрасын терең түсінуге, сондай-ақ жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтарды сақтаудың маңыздылығын айқындауға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Khalid, A.** Central Asia. A New History from the Imperial Conquests to the Present. Princeton University Press. – 2021. – [Electronic resource]. – <https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691161396>
- 2 **Morrison, A.** The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion, 1814–1914. Cambridge University Press. – 2021. – <https://doi.org/10.1017/9781108573470>
- 3 **Sartori, P., & Shahar, I.** Central Asian Islam: Local Traditions and Historical Transformations. Brill. – 2022. – <https://doi.org/10.1163/9789004518797>
- 4 **Kemper, M., & Conermann, S.** The Heritage of Soviet Oriental Studies. Routledge. – 2023. – <https://doi.org/10.4324/9781003271232>
- 5 **DeWeese, D.** Islamization and Native Religion in the Golden Horde (New Edition). – 2021. – <https://doi.org/10.1515/9783112206972>
- 6 **Nurtazina, N.** Islamic Civilization in Central Asia: Historical and Cultural Aspects. Central Asian Journal of Social Sciences. – 2023. – 5(2). – P. 45–60. – <https://doi.org/10.51773/cajss.2023.05.02.05>
- 7 **Abdrasilov, E.** Historical and Cultural Heritage of Turkestan Region. Bulletin of Kazakh National University. – 2024. – 3(88). – P. 120–134. – <https://doi.org/10.26577/history.2024.v88.i3.12>
- 8 **Sahadeo, J.** Voices from the Soviet Edge: Southern Migrants in Leningrad and Moscow. Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History. – 2020. – <https://doi.org/10.1353/kri.2020.002>
- 9 **Abashin, S.** The Soviet Century in Central Asia. Cambridge University Press. – 2021. – <https://doi.org/10.1017/9781108624578>
- 10 **Penati, B.** Agrarian Reforms and Social Change in Central Asia. Brill. – 2020. – <https://doi.org/10.1163/9789004427907>
- 11 **Levi, S. C.** The Bukharan Crisis: A Connected History of 18th Century Central Asia. Cambridge University Press. – 2020. – <https://doi.org/10.1017/9781108347996>

Ерғали ГауһарӘл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.e-mail: bakaeva.gauhar@mail.ru**ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН
ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ИНСТИТУТТЫҢ
ЭТНОМӘДЕНИ ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ**

Қазіргі кезеңдегі Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың этномәдени және демографиялық ерекшеліктері қоғамдамуының маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Бұл зерттеу урбанизация үдерісінің күшеюі жағдайында отбасы құрылымының өзгеруін, этномәдени құндылықтардың трансформациясын және демографиялық мінез-құлықтың жаңа үрдістерін кешенді түрде талдауға бағытталған. Орталық Қазақстан өңіріндегі қалалық ортада дәстүрлі қазақ отбасының үлгісі біртіндеп нуклеарлы отбасы формасына ауысуда, бұл өз кезегінде ұрпақаралық байланыстардың әлсіреуіне және әлеуметтік рөлдердің қайта бөлінуіне ықпал етеді.

Зерттеу барысында этникалық құрамның алуан түрлілігі мен мәдени ықпалдастық процестері қарастырылып, олардың отбасы ішіндегі қарым-қатынастар мен құндылықтарға әсері анықталады. Сонымен қатар, туу көрсеткіштерінің төмендеуі, неке жасының ұлғаюы, ажырасу деңгейінің артуы сияқты демографиялық өзгерістердің әлеуметтік-экономикалық факторлармен байланысы сарапталады. Қалалық өмір салты, еңбек миграциясы, білім деңгейінің өсуі және әйелдердің қоғамдық рөлінің күшеюі отбасылық институттың жаңа модельдерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Зерттеу нәтижелері Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасы институтының қазіргі жағдайын сипаттап қана қоймай, оның болашақ даму бағыттарын болжауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, этномәдени құндылықтарды сақтау мен демографиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін әлеуметтік саясатты жетілдіру қажеттілігі негізделеді.

Кілтті сөздер: отбасылық институт, этномәдениет, демографиялық үрдістер, урбанизация, нуклеарлы отбасы, неке және ажырасу, көші-қон, әлеуметтік трансформация.

Кіріспе. Қазіргі жаһандану дәуірінде қоғамның әлеуметтік құрылымдары түбегейлі өзгерістерге ұшырап отыр. Осындай өзгерістердің ең маңыздысы – отбасы институтының трансформациясы. Отбасы – кез келген қоғамның іргелі әлеуметтік бірлігі ретінде тек демографиялық ұдайы өндірісті қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар мәдени құндылықтарды, ұлттық дәстүрлерді және әлеуметтік нормаларды

ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін негізгі механизм болып табылады. Сондықтан да отбасы институтындағы өзгерістерді зерттеу қазіргі әлеуметтік ғылымдардың өзекті бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Әсіресе, урбанизация қарқынды дамып жатқан аймақтарда бұл мәселенің маңызы арта түседі.

Орталық Қазақстан қалалары – индустриялық даму, ішкі және сыртқы көші-қон, әлеуметтік-экономикалық

өзгерістердің қарқынды жүруімен ерекшеленетін өңірлердің бірі. Мұндай динамикалық ортада отбасылық қатынастардың сипаты өзгеріп, дәстүрлі этномәдени құндылықтар жаңа әлеуметтік шындыққа бейімделе бастайды. Бұрынғы кеңейтілген (үлкен) отбасы үлгісінің орнына шағын, яғни нуклеарлы отбасы формасының кең таралуы байқалады. Бұл өзгеріс тек отбасы құрылымына ғана емес, сонымен қатар отбасы мүшелерінің рөлдері мен функцияларына да әсер етеді. Мысалы, ата-әже мен немере арасындағы байланыстар әлсіреп, тәрбие беру функциясы көбіне ата-ананың жауапкершілігіне жүктелуде.

Қалалық өмір салтының ерекшеліктері де отбасы институтының өзгеруіне тікелей ықпал етеді. Жұмыс бастылықтың артуы, уақыт тапшылығы, әлеуметтік мобильділіктің жоғары деңгейі отбасылық қарым-қатынастардың сипатын өзгертеді. Сонымен қатар, білім деңгейінің өсуі мен ақпараттық технологиялардың дамуы жастардың құндылықтық бағдарларына әсер етіп, неке мен отбасыға деген көзқарастың жаңаруына әкелуде. Соның нәтижесінде неке жасының ұлғаюы, бала санының азаюы, ажырасу көрсеткіштерінің артуы сияқты демографиялық үрдістер қалыптасып отыр.

Этномәдени тұрғыдан алғанда, Орталық Қазақстан қалалары көпэтносты құрылымымен ерекшеленеді. Бұл жағдай әртүрлі мәдениеттердің өзара ықпалдасуына, кейбір дәстүрлердің сақталуынан емес, трансформациялануына себеп болады. Қазақ халқының дәстүрлі отбасылық құндылықтары, соның ішінде үлкенге құрмет, туыстық байланыстардың маңыздылығы, ұжымшылдық принциптері қазіргі қалалық ортада белгілі бір деңгейде өзгеріске ұшырауда. Дегенмен, бұл құндылықтар толық жойылып кетпей, жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделу арқылы өз жалғасын табуда.

Сонымен қатар, демографиялық факторлар да отбасы институтының қазіргі жағдайын айқындауда маңызды рөл атқарады. Туу деңгейінің төмендеуі, көші-қон процестерінің күшеюі, еңбек нарығындағы өзгерістер және әйелдердің экономикалық белсенділігінің артуы отбасылық құрылым мен функцияларға

әсер етеді. Әйелдердің білім алу және кәсіби қызметке араласу мүмкіндіктерінің кеңеюі олардың отбасындағы дәстүрлі рөлдерінің өзгеруіне алып келуде. Бұл өз кезегінде гендерлік қатынастардың жаңа моделін қалыптастырып, отбасы ішіндегі міндеттердің қайта бөлінуіне ықпал етеді.

Осы зерттеудің өзектілігі – Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың этномәдени және демографиялық ерекшеліктерін кешенді түрде талдау қажеттілігімен айқындалады. Қазіргі жағдайда отбасы тек жеке әлеуметтік құрылым ретінде ғана емес, сонымен бірге қоғамның тұрақтылығы мен дамуының негізгі факторы ретінде қарастырылуы тиіс. Сондықтан оның өзгеру тенденцияларын түсіну әлеуметтік саясатты тиімді жоспарлаумен жүзеге асыру үшін аса маңызды. Зерттеудің мақсаты – Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың қазіргі жағдайын, оның этномәдени ерекшеліктерін және демографиялық үрдістерін талдау, сондай-ақ осы өзгерістердің негізгі себептері мен салдарын анықтау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін урбанизация, көші-қон, әлеуметтік-экономикалық факторлар және мәдени трансформациялар кешенді түрде қарастырылады.

Әдебиетке шолу. Отбасылық институттың этномәдени және демографиялық ерекшеліктерін зерттеу мәселесі отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Әсіресе, урбанизация, көші-қон, этнодемографиялық даму және әлеуметтік трансформация мәселелері қазіргі қоғамдағы отбасы құрылымының өзгерістерін түсіндіруде маңызды ғылыми негіз қалыптастырады.

Белгілі қазақстандық ғалым Аманжол Қалыш өз еңбектерінде Қазақстандағы этникалық және этномәдени процестердің теориялық аспектілерін жан-жақты қарастырған. Оның «Қазіргі Қазақстандағы этникалық және этномәдени процестер» атты оқу құралында полиэтникалық қоғам жағдайындағы этностардың мәдени бейімделуі мен әлеуметтік қатынастары талданады. Ғалым этномәдени құндылықтардың отбасылық қатынастарға әсерін ерекше атап көрсетеді [1].

Тұрсын Ғабитов қазақ мәдениетінің тарихи негіздерін зерттей отырып, отбасы институтын мәдени жүйенің маңызды бөлігі ретінде қарастырады. Оның «Қазақ мәдениетінің тарихы» еңбегінде адам-отбасы-этномәдениет байланысының қоғам дамуындағы орны сипатталған [2].

Талас Омарбеков этникалық тарих пен демографиялық үрдістерді зерттеуге елеулі үлес қосты. Оның қазақ халқының этнотерриториялық қалыптасуы туралы еңбектерінде көші-қон және демографиялық өзгерістердің этникалық құрылымға ықпалы талданады [3].

Ерболат Мусабек Қазақстан демографиясының даму бағыттарын зерттеген жетекші демографтардың бірі болып саналады. Оның ғылыми еңбектерінде халық санының өзгеруі, урбанизация және отбасы құрылымындағы демографиялық өзгерістер қарастырылған [4].

Айнагул Құдайбергенова Қазақстандағы түркі халықтарының этнодемографиялық даму мәселелерін зерттеген. Оның еңбектерінде этностардың тарихи демографиясы мен әлеуметтік трансформация процестері талданады [5].

Айсұлу Уалтаева халықтың этнодемографиялық құрылымының тарихи өзгерістерін зерттеген. Ғалымның еңбектерінде Қазақстан өңірлеріндегі этникалық құрам мен көші-қон мәселелері кеңінен қарастырылған [6].

Қарлығаш Саркенова кеңестік кезеңдегі түркі халықтарының демографиялық тарихын талдаған. Оның зерттеулері әлеуметтік-саяси реформалардың отбасы құрылымына әсерін түсіндіруге мүмкіндік береді [7].

Ардак Алмағамбетова Қазақстандағы этнодемографиялық процестердің шетелдік тарихнамада зерттелуін қарастырған. Оның еңбектерінде этностық сәйкестік пен мәдени трансформация мәселелері талданады [8].

Эмиль Дюркгейм қоғамдағы әлеуметтік ынтымақтастық пен отбасының рөлін зерттеген. Ғалым индустриялық қоғамдағы әлеуметтік байланыстардың әлсіреуі отбасы құндылықтарының трансформациясына әсер ететінін дәлелдеген [9].

Ғылыми әдебиеттерді талдау Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасы институтының этномәдени және демографиялық ерекшеліктерін зерттеу көпқырлы ғылыми бағыт екенін көрсетеді. Зерттеушілер отбасының әлеуметтік құрылым ретіндегі өзгерісін урбанизация, көші-қон, этникалық қатынастар, гендерлік трансформация және демографиялық үрдістермен байланыстыра қарастырады. Бұл еңбектер зерттеу тақырыбының теориялық және методологиялық негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысы Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың этномәдени және демографиялық ерекшеліктерін кешенді талдауға бағытталған. Осы мақсатқа жету үшін зерттеуде сапалық және сандық әдістердің үйлесімі қолданылды. Мұндай кешенді тәсіл зерттеу нысанын жан-жақты қарастыруға және алынған нәтижелердің ғылыми негізділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін әлеуметтік құрылым, урбанизация және демографиялық даму теориялары құрайды. Атап айтқанда, құрылымдық-функционалдық талдау әдісі отбасы институтының қоғамдағы рөлі мен функцияларын анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау әдісі арқылы дәстүрлі және қазіргі қалалық отбасы үлгілері арасындағы айырмашылықтар қарастырылды. Жүйелік талдау тәсілі отбасы институтын әлеуметтік, экономикалық және мәдени факторлардың өзара байланысында зерттеуге мүмкіндік жасады.

Деректерді өңдеу барысында статистикалық талдау әдістері қолданылды. Сандық мәліметтерді жүйелеу, пайыздық үлестерін анықтау және салыстыру арқылы негізгі тенденциялар айқындалды. Сонымен қатар, сапалық деректерді мазмұндық талдау әдісі арқылы өңдеу жүргізілді, бұл респонденттердің жауаптарындағы негізгі мағыналық категорияларды анықтауға мүмкіндік берді.

Талқылау. Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың этномәдени және демографиялық ерекшеліктерін талдау қазіргі қоғамдағы әлеуметтік трансформациялардың күрделі

әрі көпқырлы сипатын айқындайды. Бұл өңір индустриялық дамуымен, урбанизация деңгейінің жоғарылығымен және этникалық құрамының әртүрлілігімен ерекшеленеді. Осындай жағдайларда отбасы институты бір жағынан дәстүрлі құндылықтарды сақтауға ұмтылса, екінші жағынан жаңа әлеуметтік-экономикалық талаптарға бейімделу үдерісін бастан кешіруде.

Ең алдымен, урбанизацияның отбасы құрылымына әсері айқын байқалады. Қалалық өмір салты тұрғын үй жағдайының шектеулілігімен, экономикалық дербестікке ұмтылумен және уақыт ресурсының

тапшылығымен сипатталады. Нәтижесінде бұрынғы кеңейтілген отбасы үлгісі біртіндеп ыдырап, оның орнынан нуклеарлы отбасы формасы кең таралуда. Бұл өзгеріс әлеуметтік қатынастардың сипатына да әсер етеді: ұрпақаралық байланыстар әлсіреп, үлкендердің тәрбиелік және реттеуші рөлі төмендейді. Сонымен қатар, жас отбасылардың тәуелсіз өмір сүруге ұмтылысы олардың әлеуметтік қолдау жүйесінен алшақтауына алып келеді. Осы өзгерістерді нақтырақ көрсету үшін дәстүрлі және қазіргі отбасы үлгілерін салыстырып қарастыру маңызды [10].

1-кесте – Дәстүрлі және қазіргі қалалық отбасы үлгілерін салыстыру

Көрсеткіш	Дәстүрлі отбасы	Қазіргі қалалық отбасы
Құрылымы	Кеңейтілген (3 ұрпақ)	Нуклеарлы (ата-ана - балалар)
Тұрмыс формасы	Бірге тұру	Жеке тұру
Құндылықтар	Ұжымшылдық, туыстық байланыс	Индивидуализм, жеке даму
Үлкендердің рөлі	Жоғары	Шектеулі
Бала саны	Көпбалалы	Аз балалы (1-2 бала)
Гендерлік рөлдер	Дәстүрлі бөлініс	Теңгерімді, өзгермелі
Неке жасы	Ерте	Кейінгі
Тәрбие	Ұжымдық	Ата-анаға жүктелген

Кесте 1 бойынша қорытынды: Қазіргі қалалық отбасы икемді әрі дербес сипатқа ие болғанымен, дәстүрлі әлеуметтік бақылау мен ұрпақаралық сабақтастық әлсірегені байқалады. Бұл отбасының функционалдық құрылымының өзгергенін көрсетеді.

Демографиялық тұрғыдан алғанда, соңғы онжылдықтарда айтарлықтай өзгерістер орын алуда. Туу деңгейінің

төмендеуі, неке жасының ұлғаюы және ажырасу көрсеткіштерінің артуы – урбанизация мен әлеуметтік-экономикалық факторлардың тікелей нәтижесі. Жастардың білім алуға және кәсіби дамуға басымдық беруі отбасы құруды кейінге қалдыруға әкеледі. Сонымен қатар, экономикалық тұрақсыздық пен тұрғын үй мәселесі де бала санын шектеуге ықпал етеді.

2-кесте – Демографиялық көрсеткіштердің өзгеру динамикасы

Көрсеткіш	2000 ж. шамасы	2010 ж. шамасы	2020–2025 ж. шамасы	Өзгеріс бағыты
Туу деңгейі	Жоғары	Орташа	Төмен	↓ Төмендеу
Неке жасы	20-22 жас	23-25 жас	25-30 жас	↑ Өсу
Ажырасу деңгейі	Төмен	Орташа	Жоғары	↑ Өсу
Қала халқының үлесі	50-55%	60-65%	70%+	↑ Өсу
Көші-қон қарқыны	Орташа	Жоғары	Өте жоғары	↑ Өсу
Әйелдердің жұмыспен қамтылуы	Орташа	Жоғары	Өте жоғары	↑ Өсу

Кесте 2 бойынша қорытынды: Демографиялық үрдістер отбасылық институттың тұрақтылығы әлсіреп, оның құрылымы мен функциялары жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделіп жатқанын көрсетеді [11].

Этномәдени факторлар да ерекше маңызға ие. Орталық Қазақстан – көпэтносты өңір, мұнда әртүрлі мәдениеттердің өзара ықпалдастығы байқалады. Қазақ отбасылары дәстүрлі құндылықтарды сақтауға тырысқанымен,

қалалық мәдениет пен жаһандану ықпалы олардың өзгеруіне алып келеді.

Индивидуализмнің артуы, гендерлік рөлдердің қайта қаралуы және ақпараттық технологиялардың кең таралуы отбасылық қатынастардың жаңа моделін қалыптастыруда. Сонымен қатар,

әйелдердің қоғамдағы рөлінің өзгеруі де маңызды. Бүгінде әйелдер тек отбасы шеңберінде ғана емес, экономикалық және әлеуметтік салада да белсенді. Бұл гендерлік теңдіктің артуына ықпал етсе де, отбасылық міндеттердің қайта бөлінуін талап етеді.

3-кесте – Этномәдени және әлеуметтік факторлардың отбасыға әсері

Фактор	Әсер ету сипаты	Отбасыға ықпалы
Урбанизация	Қалалық өмір салты	Нуклеарлы отбасының қалыптасуы
Көші-қон	Халықтың қозғалысы	Туыстық байланыстардың әлсіреуі
Этникалық әртүрлілік	Мәдени ықпалдастық	Құндылықтардың өзгеруі
Білім деңгейінің өсуі	Әлеуметтік сананың дамуы	Неке жасының ұлғаюы
Әйелдердің белсенділігі	Экономикалық дербестік	Гендерлік рөлдердің өзгеруі
Ақпараттық технологиялар	Цифрлық мәдениет	Қарым-қатынас формасының өзгеруі
Экономикалық факторлар	Тұрақсыздық	Бала санының азаюы
Жаһандану	Глобалдық ықпал	Индивидуализмнің артуы

Кесте 3 бойынша қорытынды: Этномәдени және әлеуметтік факторлар отбасы институтының дәстүрлі және заманауи элементтері біріктірілген жаңа моделін қалыптастырып отыр.

Жалпы алғанда, жүргізілген талдау Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасы институтының трансформациясы урбанизация, демографиялық өзгерістер және мәдени ықпалдастықтың ықпалымен жүзеге асып жатқанын көрсетеді. Қазіргі отбасы бұрынғыға қарағанда икемді, бірақ сонымен қатар тұрақсыздыққа да бейім. Сондықтан отбасы институтын қолдау және нығайту бағытында кешенді

әлеуметтік саясат жүргізу маңызды болып табылады.

Нәтижесі. Жүргізілген зерттеу Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың этномәдени және демографиялық даму ерекшеліктерін кешенді түрде айқындауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер қазіргі қоғамдағы әлеуметтік трансформациялардың отбасы құрылымы мен функцияларына тікелей ықпал етіп отырғанын дәлелдейді. Зерттеу барысында сандық және сапалық деректерді талдау негізінде отбасы институтының өзгеру бағыттары, негізгі факторлары және олардың салдары анықталды.

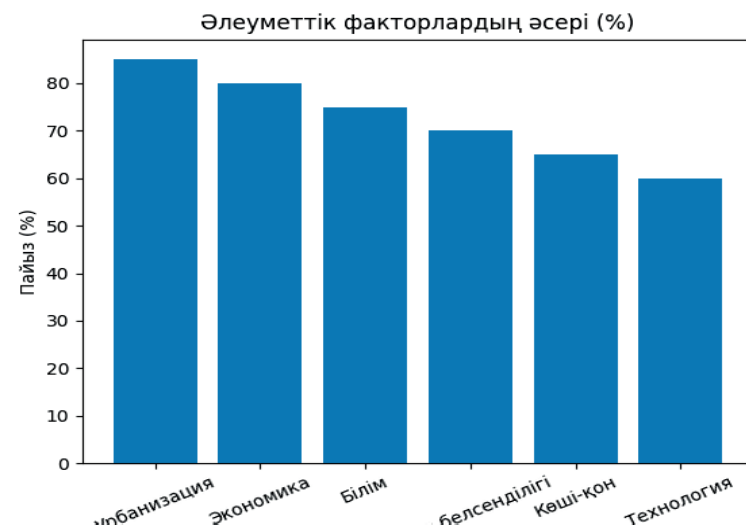

1-сурет – Отбасы құрылымының үлестірілуі (%)

Ең алдымен, зерттеу нәтижелері отбасы құрылымының айтарлықтай өзгеріске ұшырағанын көрсетті. Қалалық ортада дәстүрлі кеңейтілген отбасы үлгісі біртіндеп өз маңызын жоғалтып, оның орнынануклеарлы отбасы формасы басымдыққа ие болған. Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің шамамен 70 %-ы ата-ана мен балалардан тұратын шағын отбасында өмір сүретінін көрсетсе, тек 30 %-ы ғана

бірнеше ұрпақ бірге тұратын кеңейтілген отбасы құрамында тұрады[12].

Бұл үрдіс урбанизация, тұрғын үй жағдайларының шектеулілігі және экономикалық дербестікке ұмтылу сияқты факторлармен тығыз байланысты. Сонымен қатар, мұндай өзгерістер ұрпақаралық байланыстың әлсіреуіне және үлкендердің тәрбиелік рөлінің төмендеуіне алып келетінін де атап өткен жөн.

2-сурет – Әлеуметтік факторлардың отбасыға әсері (%)

Демографиялық көрсеткіштердің өзгеру динамикасын сипаттайтын Кесте 2 нәтижелері Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың терең трансформацияға ұшырап жатқанын айқын көрсетеді. Уақыт аралығында (2000-2025 жж.) байқалған негізгі үрдістер – туу деңгейінің төмендеуі, неке жасының ұлғаюы, ажырасу көрсеткіштерінің артуы және урбанизация деңгейінің өсуі бір-бірімен тығыз байланысты кешенді әлеуметтік-демографиялық өзгерістердің көрінісі болып табылады[13].

Ең алдымен, туу деңгейінің төмендеуі қазіргі қоғамдағы өмір салтының өзгеруімен және экономикалық факторлардың ықпалымен түсіндіріледі. Қалалық ортада өмір сүру шығындарының жоғары болуы, тұрғын үй мәселесі, балаларды тәрбиелеуге кететін материалдық және уақыттық ресурстардың артуы жас отбасылардың бала санын шектеуіне алып келеді. Бұрын көпбалалы отбасы әлеуметтік норма

ретінде қабылданса, қазіргі жағдайда 1-2 баламен шектелу кең таралған. Бұл үрдіс ұзақ мерзімді перспективада халық санының табиғи өсімін баяулатуы мүмкін.

Неке жасының ұлғаюы да маңызды демографиялық өзгерістердің бірі. Қазіргі жастар алдымен білім алып, кәсіби тұрғыдан қалыптасуды, тұрақты табыс көзін табуды көздейді. Бұл – саналы әрі прагматикалық таңдау, алайда ол отбасын кеш құруға әкеледі. Соның нәтижесінде репродуктивтік кезең қысқарып, бала туу көрсеткішіне әсер етеді. Сонымен қатар, кеш некеге тұру кей жағдайда отбасылық қатынастардың тұрақтылығына да ықпал етуі мүмкін, өйткені тұлғалық қалыптасу деңгейі жоғары болғанымен, әлеуметтік және психологиялық үйлесімділік мәселелері туындауы ықтимал[14].

Ажырасу деңгейінің артуы отбасы институтының әлсіреуінің тағы бір маңызды көрсеткіші болып табылады. Бұл құбылыс көбінесе экономикалық қиындықтармен,

отбасылық өмірге психологиялық дайындықтың жеткіліксіздігімен және құндылықтық бағдарлардың өзгеруімен байланысты.

Қорытынды. Қазіргі кезеңдегі Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институттың дамуы күрделі әрі көпқырлы үдеріс ретінде сипатталады. Зерттеу нәтижелері этномәдени және демографиялық факторлардың өзара тығыз байланыста әрекет ететінін және отбасының құрылымы мен қызметіне тікелей ықпал ететінін көрсетті.

Біріншіден, этномәдени факторлар отбасылық қатынастардың мазмұнын айқындауда маңызды рөл атқарады. Қалалық ортада өмір сүрсе де, көптеген отбасылар дәстүрлі құндылықтарды сақтауға ұмтылады. Үлкенді құрметтеу, туыстық байланыстарды нығайту, ұлттық салт-дәстүрлерді ұстану сияқты элементтер отбасының ішкі бірлігін қамтамасыз ететін негізгі факторлар ретінде көрінеді. Сонымен қатар, урбанизация үдерісі мен жаһандану ықпалы бұл құндылықтардың трансформациясына алып келіп, отбасының жаңа үлгілерінің қалыптасуына жағдай жасауда. Яғни, дәстүр мен жаңашылдықтың үйлесімі қазіргі қалалық отбасының басты ерекшелігіне айналып отыр.

Екіншіден, демографиялық факторлар отбасылық институттың құрылымдық өзгерістеріне айтарлықтай әсер етуде. Туу деңгейінің өзгеруі, некеге тұру жасының ұлғаюы, ажырасу көрсеткіштерінің артуы және көші-қон үдерістері отбасының сандық және сапалық сипаттарын қайта қалыптастыруда. Әсіресе, жастардың білім алу мен мансап құруға басымдық беруі отбасын құру уақытын кейінге шегеруге

әкелуде. Бұл өз кезегінде шағын отбасылар санының артуына, нуклеарлы отбасы моделінің кең таралуына ықпал етеді.

Үшіншіден, Орталық Қазақстан қалаларындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар да отбасы институтының өзгеруіне әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Өндірістік аймақтардағы еңбек нарығы, тұрғын үй мәселесі, табыс деңгейі мен өмір сүру сапасы отбасының тұрақтылығына және оның дамуына ықпал етеді. Экономикалық тұрақсыздық кейбір отбасыларда әлеуметтік шиеленістердің туындауына себеп болуы мүмкін, ал тұрақты табыс пен әлеуметтік қолдау отбасылық қатынастардың нығайуына мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, гендерлік рөлдердің өзгеруі де назар аударуды қажет етеді. Қазіргі қоғамда әйелдердің білім алу деңгейі мен еңбек нарығындағы белсенділігі артқан сайын, отбасындағы дәстүрлі рөлдер қайта қарастырылып, серіктестік негіздегі қарым-қатынастар қалыптасуда. Бұл өзгерістер отбасы ішіндегі жауапкершіліктің тең бөлінуіне және өзара түсіністіктің артуына ықпал етеді.

Жалпы алғанда, Орталық Қазақстан қалаларындағы отбасылық институт динамикалық дамуда және оған ықпал ететін этномәдени және демографиялық факторлар өзара ықпалдастықта әрекет етеді. Болашақта отбасы институтын қолдау үшін мемлекеттік саясатта ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету, жастарды отбасы құндылықтарына баулу және демографиялық үдерістерді тиімді реттеу бағыттарына басымдық беру қажет.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Қалыш, А.** Қазіргі Қазақстандағы этникалық және этномәдени процестер. – Алматы, 2015.
- 2 **Ғабитов, Т.** Қазақ мәдениетінің тарихы. – Алматы : Раритет, 2012.
- 3 **Омарбеков, Т.** Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. – Алматы, 2010.
- 4 **Мусабек, Е.** Қазақстанның демографиялық дамуы. – Алматы, 2014.
- 5 **Құдайбергенова, А.** Қазақстандағы этнодемографиялық процестер. – Алматы, 2016.
- 6 **Уалтаева, А.** Қазақстан халқының этнодемографиялық құрылымы // ҚазҰУ хабаршысы. – 2016.
- 7 **Саркенова, Қ.** Түркі халықтарының демографиялық тарихы. – Алматы, 2017.
- 8 **Алмағамбетова, А.** Қазақстандағы этнодемографиялық зерттеулердің тарихнамасы // Ғылыми журнал, 2018.
- 9 **Durkheim, E.** The Division of Labor in Society. – New York : Free Press, 1893/1997. – <https://doi.org/10.1007/978-1-349-23489-0>
- 10 **Milanovic, B.** Global Inequality and the Changing Structure of Households. World Development. (2023). – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.106123>
- 11 United Nations, DESA. World Population Prospects 2022: Summary of Results. – [Electronic resource]. – <https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022>
- 12 **Matysiak A., Vignoli D., Sobotka T.** The Great Recession and Fertility in Europe: A Sub-national Analysis. European Journal of Population. (2021). <https://doi.org/10.1007/s10680-020-09556-y>
- 13 **Lesthaeghe, R.** The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. Population and Development Review. (2010). – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- 14 **Van de Kaa, D. J.** Europe's Second Demographic Transition. Population Bulletin. (1987). [Electronic resource]. – <https://www.jstor.org/stable/25467459>

Б. С. Капец

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассматривается эффективность деятельности Ассамблеи народа Казахстана как ключевого института регулирования межэтнических отношений в условиях многонационального государства. Особое внимание уделяется процессу институционализации АНК, который способствовал формированию устойчивой модели взаимодействия государства и гражданского общества. Анализируются основные направления деятельности Ассамблеи, включая обеспечение общественного согласия, профилактику межэтнических конфликтов и развитие межкультурного диалога. Отмечается, что интеграция этнокультурных объединений в систему государственной политики позволила создать эффективные механизмы консолидации общества и укрепления национального единства. На основе анализа качественных и количественных показателей делается вывод о высокой эффективности деятельности Ассамблеи. Подчеркивается, что казахстанская модель межэтнического согласия обладает значительным потенциалом и может рассматриваться как успешный пример для других полиэтнических государств.

Ключевые слова: Ассамблея народа Казахстана, межэтнические отношения, государственная национальная политика, гражданское общество, институционализация, политическая стабильность.

Введение. В современных условиях глобализации, сопровождающейся ростом культурного многообразия, проблема обеспеченности общественного согласия приобретает особую значимость. Республика Казахстан является многонациональным государством, в котором проживают представители различных этносов. В этих условиях важнейшим направлением государственной политики выступает эффективное регулирование межэтнических отношений. Особое место в системе регулирования межэтнических отношений в Казахстане занимает Ассамблея народа Казахстана, созданная в 1995 году и успешно функционирующая в настоящее время. За годы функционирования, Ассамблея сформировалась как уникальный механизм интеграции этнокультурных

групп и предотвращения межэтнических конфликтов [1].

Одной из ключевых функций Ассамблеи народа Казахстана (АНК) выступает реализация государственной национальной политики, направленной на поддержание общественно-политической стабильности, а также совершенствование взаимодействия между государственными структурами и институтами гражданского общества в сфере межэтнических отношений. На современном этапе АНК является значимым институциональным механизмом, способствующим формированию благоприятных условий для укрепления межэтнического согласия, развития толерантности и общественной консолидации. Вместе с тем Ассамблея активно взаимодействует с органами государственной власти, участвуя в предупреждении проявлений экстремизма

и радикализма, а также в формировании политико-правовой культуры населения, основанной на демократических принципах. Важным направлением ее деятельности является координация работы этнокультурных объединений, ориентированная на сохранение и развитие культурного, языкового и традиционного наследия народов Казахстана [2].

В связи с этим особую актуальность приобретает анализ практической деятельности Ассамблеи народа Казахстана, ее механизмов взаимодействия с государственными и общественными структурами, а также результатов, которые доступны в сфере укрепления межэтнического согласия. Рассмотрение данных аспектов позволяет более полно оценить степень влияния АНК на общественно-политическую стабильность, выявить сильные стороны ее работы и обозначить возможные направления дальнейшего совершенствования данного института [3].

Целью настоящей статьи является оценка эффективности Ассамблеи народа Казахстана как института регулирования межэтнических отношений.

Основная часть. Исследованию данного вопроса посвящены работы многих ученых исследователей. В современной казахстанской историографии значительное место занимают работы, где рассматривается анализ деятельности государственных институтов по регулированию и мониторингу межэтнической сферы в Республике Казахстан и, в частности, Ассамблеи народа Казахстана как структуры, наделенной всеми полномочиями для сохранения межнационального и межконфессионального согласия в казахстанском обществе. Так об АНК выразился Саясат Нурбек, Министр науки и высшего образования Республики Казахстан: «Ассамблея народа Казахстана является уникальным институтом, обеспечивающим диалог культур и выступающим эффективным механизмом профилактики межэтнических конфликтов». При этом большое внимание казахстанские авторы уделяют анализу особенностей национальной политики и системы государственного регулирования межнациональных отношений в независимом Казахстане.

Значительную роль в понимании деятельности Ассамблеи играют работы первого Президента Казахстана – Лидера нации Н. А. Назарбаева. Тем самым, инициировав создание организации на Форуме народов Казахстана в декабре 1992 года, глава государства впервые обозначил формат предполагаемого общественного института: неполитическая, неправительственная организация, главной задачей которой является укрепление межэтнического мира и согласия в стране. «Наш главный приоритет – это сохранение мира и согласия в обществе, вне зависимости от этнической или религиозной принадлежности граждан» – так сообщил Н. А. Назарбаев [4].

Значительный вклад в исследование особенностей казахстанской модели межэтнического взаимодействия вносит Научно-экспертный совет при Ассамблее народа Казахстана (АНК). Данный консультативно-аналитический орган, созданный в 2009 году, осуществляет комплексную экспертную оценку этнополитических и конфессиональных процессов в Республике Казахстан, а также обеспечивает научно-экспертное сопровождение деятельности АНК и координацию научно-исследовательских проектов в сфере межэтнических отношений. В своей работе Совет взаимодействует с государственными структурами, институтами гражданского общества и экспертным сообществом, что способствует формированию системного подхода к анализу межэтнической сферы [3].

Особое значение для изучения взаимосвязи социально-экономических и этнополитических процессов имеет Стратегия развития Казахстана до 2030 года, в которой определены ключевые этапы становления независимого государства в период с 1997 по 2030 годы. Анализ данного документа позволяет выявить закономерности влияния уровня социально-экономического развития на состояние межэтнических отношений. По словам известного государственного и общественного деятеля Куаныша Султанова, Ассамблея народа Казахстана представляет собой важный духовно-идеологический проект Нурсултан Назарбаев, направленный на укрепление общественного согласия. Уже в первые годы своего функционирования АНК

приобрела значительную общественную поддержку, что свидетельствует о ее востребованности в казахстанском обществе. В этой связи символичным является объявление 2015 года Годом Ассамблеи народа Казахстана. В рамках XXII сессии АНК, состоявшейся 23 апреля 2015 года во Дворце мира и согласия, были определены приоритетные направления деятельности, включая развитие общенациональной культуры, укрепление единства на основе духовно-нравственных ценностей, патриотическое воспитание молодежи, продвижение государственного языка и политики трехязычия, а также обеспечение общественного контроля и деполитизацию межэтнических отношений.

В настоящее время у нас созданы все необходимые условия для развития культуры, языка, традиций всех этносов нашей республики. Деятельность Ассамблеи способствует росту международного авторитета Казахстана как страны, эффективно решающей вопросы межэтнических отношений. Как отмечает Н. А. Назарбаев: «Ассамблея народа Казахстана стала важнейшим институтом консолидации общества, уникальной моделью общественного согласия и национального единства».

Во многом благодаря работе Ассамблеи в нашей стране сформировалась уникальная модель межэтнического и межконфессионального согласия, особая атмосфера доверия, солидарности и взаимопонимания, когда каждый гражданин, независимо от этнической или религиозной принадлежности, обладает и пользуется всей полнотой гражданских прав и свобод, гарантируемых Конституцией [5; 6].

С первых дней независимости руководство республики ставило своей задачей реализацию политического курса, направленного на укрепление общественного согласия, межэтнической и межконфессиональной толерантности. Это, в частности, предполагало соблюдение равенства прав и свобод личности независимо от его расовой, национальной, языковой и религиозной принадлежности, недопущение какой-либо дискриминации граждан, а также создание условий для развития национальных культур и языков всех этносов республики. На институциональном же уровне определяющую роль в реализации данного

курса государственной национальной политики играла Ассамблея народа Казахстана (АНК), созданная по инициативе первого Президента страны Н. А. Назарбаева в 1995 году и сосредоточившая в себе государственные и общественные функции. Этот фактор способствовал активному участию в гармонизации межэтнических отношений в стране национально-культурных объединений, которые входят в состав АНК и аналогичных ассамблей в областях, городах Астана и Алматы [7].

Основными задачами Ассамблеи являются:

- обеспечение эффективного взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества в сфере межэтнических отношений;
- создание благоприятных условий для дальнейшего укрепления межэтнического согласия и толерантности в обществе;
- дальнейшее укрепление единства народа, поддержка и развитие общественного консенсуса по основополагающим ценностям казахстанского общества;
- оказание всяческого содействия государственным органам в борьбе с проявлениями экстремизма и радикализма в обществе и тенденциям, направленным на ущемление прав и свобод человека;
- формирование политико-правовой культуры граждан, опирающейся на демократические нормы;
- сохранение и развитие национальных культур, языков и традиций народа Казахстана.

Ассамблея сегодня является конституционным органом, возглавляемым ее Председателем – первым Президентом страны [8].

Данными положениями определяется особый институциональный статус Ассамблеи народа Казахстана, что подчеркивает ее значимость в системе государственного управления. Правовой статус АНК закреплён в ряде нормативно-правовых актов, включая Закон Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана» и «Положение об Ассамблее народа Казахстана». В указанных документах регламентируются порядок формирования Ассамблеи, ее организационная структура, система органов управления, а также определяются цели, задачи,

основные направления деятельности и полномочия. Кроме того, нормативная база устанавливает механизмы взаимодействия АНК с государственными органами и общественными объединениями, а также ее участие в разработке и реализации государственной политики в сфере межэтнических отношений.

Следует отметить, что институциональная инфраструктура Ассамблеи охватывает все регионы страны. В частности, функционируют Дома дружбы, выступающие площадками для развития межэтнического диалога, культурного обмена и реализации общественных инициатив. Важным элементом является проведение ежегодных сессий АНК в Астане во Дворце мира и согласия, который символически отражает идею единства и согласия.

Дополнительно необходимо подчеркнуть, что деятельность АНК включает не только консультативные функции, но и участие в формировании общественного мнения, развитии гражданской идентичности и укреплении межкультурного диалога, что усиливает ее роль как института общественной консолидации.

Также Ассамблея является площадкой для проведения значимых международных мероприятий, включая съезды лидеров мировых и традиционных религий, что способствует укреплению межконфессионального диалога и повышению международного авторитета Казахстана как государства, продвигающего идеи мира и согласия [9].

Оценка эффективности. Если говорить именно про эффективность деятельности Ассамблеи народа Казахстана, то можно сделать оценку через совокупность качественных и условно-количественных показателей. Прежде всего, важным индикатором выступает сравнительно низкий уровень межэтнической конфликтности в Республике Казахстан, по сравнению с другими странами. По данным экспертных оценок и мониторинговых исследований, в стране на протяжении длительного времени отсутствуют масштабные межэтнические конфликты, а возникающие локальные инциденты носят единичный характер и, как правило, оперативно урегулируются с участием государственных органов и институтов гражданского общества, включая

АНК. Это свидетельствует о высокой эффективности превентивных механизмов, реализуемых Ассамблеей.

Дополнительным подтверждением эффективности является признание казахстанской модели межэтнического согласия на международном уровне. В аналитических материалах международных организаций, включая структуры ООН и ОБСЕ, отмечается значимость институционального подхода Казахстана к обеспечению общественного согласия, в рамках которого Ассамблея народа Казахстана рассматривается как один из ключевых элементов системы профилактики этнополитической напряженности.

Существенным показателем институциональной зрелости АНК является ее участие в политической системе государства. В соответствии с законодательством Республики Казахстан, Ассамблея обладает правом делегирования представителей в Мажилис Парламента, что обеспечивает институционализированное представительство интересов этнокультурных объединений на законодательном уровне и способствует укреплению механизмов общественно-политического диалога [10].

Дополнительно следует отметить развитую инфраструктуру АНК: в стране функционируют сотни этнокультурных объединений и десятки Домов дружбы, что обеспечивает широкое вовлечение населения в процессы межэтнического взаимодействия и способствует укреплению социальной сплоченности.

Закключение. Таким образом, именно государство, его органы и АНК в сотрудничестве с институтами гражданского общества приложили огромные усилия для недопущения развития напряженности в межэтнической сфере. Во многом позитивный результат был достигнут благодаря способности руководства страны поддерживать баланс интересов между этническими группами, проживающими в Казахстане. Например, работа, направленная на укрепление позиций государственного языка, проводилась корректно, без какой-бы то ни было дискриминации граждан других этносов, не владеющих языком титульной национальности. Наличие четко обозначенных целей и задач по обеспечению национального единства

и межэтнического согласия, а также применение достаточно эффективных механизмов, в целом, способствовали успешному осуществлению национальной государственной политики в области межнациональных отношений. Ассамблея народа Казахстана – это уникальный институт, созданный для обеспечения

политики межэтнического и межкультурного взаимодействия. Действуя в качестве полноправного субъекта политической системы страны, Ассамблея признана несомненным новатором в мировой практике, позволяющим решать вопросы развития межэтнических отношений на самом высоком уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Жетпысбаев, С. К. Ассамблея народа Казахстана как институт общенародного единства // Гуманитарные науки в Сибири. – 2016. – Т 23. – № 2. – С. 109–113. // [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/assambleya-naroda-kazahstana-kak-institut-obschenarodnogo-edinstva>.
- 2 Аминов, Т. М. О роли и значении Ассамблеи народа Казахстана в обеспечении общественно-политической стабильности в стране. 2020. // [Электронный ресурс]. – URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5373>
- 3 Макажанова, З. Ассамблея народа Казахстана и ее роль в социальной модернизации общества. Central Asian Journal of Art Studies 5/3. September 2020
- 4 Байдельдинов, Л. А. Этнические интересы в современном Казахстане и их значение в этнокультурной консолидации общества // Новый этап социально-экономической модернизации Казахстана: проблемы реализации: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Казак, 2006.
- 5 Указ Президента Республики Казахстан от 1 марта 1995 г. № 2066 «Об образовании Ассамблеи народов Казахстана» (с изменениями, внесенными Указами Президента РК № 3913 от 17.04.98; № 450 от 3.10.2000 г.)
6. Закон Республики Казахстан от 20 октября 2008 года № 70-IV «Об Ассамблее народа Казахстана» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.04.2018 г.)
- 7 Абсаттаров, Р. Б. Национальные процессы: особенности и проблемы. – Алматы: Гылым, 1995. – 248 с.
- 8 Байтенова, Н. Ж. Межэтническая модернизация в Казахстане: состояние и перспективы // Саясат. – 1995. – № 3. – С. 23–33.
- 9 Якушева, Ю. В. Динамика межэтнических отношений в республике Казахстан (1991–2010) диссертация кандидата исторических наук : 07.00.03 МГУ им. Ломоносова, 2016. – 314 с.
- 10 Абишева М. А. Казахская модель межэтнического согласия. Опыт для ОБСЕ // Analytic. – 2009. – №1. – С. 5–10.

Д. Р. Алиппекова

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

e-mail: dana.alippeкова@mail.ru

ИСТОРИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ В РАБОТАХ СОВЕТСКИХ ИСТОРИКОВ XX ВЕКА

Советские историки XX века внесли значительный вклад в изучение истории повседневности, исследуя быт, труд и культуру различных социальных групп. Несмотря на идеологические ограничения того времени, их работы отличались научной ценностью и глубиной анализа. Эти исследования заложили основу для современного изучения повседневной жизни в России, успешно сочетая традиционный социально-экономический подход с элементами антропологического анализа.

Ключевые слова: история повседневности, советская историография, крестьянская жизнь.

История повседневности представляет собой один из наиболее интереснейших вопросов современности и именуется в практике также термином Alltagsgeschichte. Данный аспект рассматривается в качестве одного из перспективных направлений протекания исторических исследований, который уже в полноценном своем проявлении был самостоятельно оформлен и обособлен в историографии запада в период с 1960 года по 1980 года. Несмотря на основную сконцентрированность данной позиции в условиях запада, выделяются также некоторые народные обычаи, быт, частное существование, материальную культуру и некоторые элементы, которые требуют более тщательного уделения внимания именно с точки зрения советской исторической традиции.

Данный вопрос представляет собой особый интерес в связи с тем в данном аспекте на первый план выходит аспект о доминировании в советской историографии марксистско-ленинской методологии. Именно данная методология сделала основной акцент на изучении формаций социально-экономической направленности, а также исторических процессов глобального характера и вопросов, связанных с классовой борьбой. Также важно отметить, что в советский

период подобные направления не выступали в качестве самостоятельного обособленного, что, собственно, и определило изучение основных компонентов в рамках «социальной истории» по причине столкновения с постоянными цензурными барьерами и идеологическими ограничениями [1].

Однако историки советского периода внесли серьезный вклад в разностороннее изучение некоторых аспектов повседневной жизни прошлого. В их работах в первую очередь содержится тщательный анализ основных ориентиров прошлого столетия, которые имеют существенную научную значимость и ценность.

В связи с этим, на первый план выходит выделение основных целевых ориентиров с точки зрения подходов к изучению истории повседневности в советской историографии, а также оценке вклада советских ученых в развитие данного направления.

В соответствии с этим следует подчеркнуть, что настоящий интерес к повседневности именно в советской исторической науке развивался постепенно, то есть волнообразно. Так, первые исследования, относящиеся к данному периоду, появились ещё в период 1920-х годов.

Далее с 1930 по 1950-е года последовал период забвения, а с 1960-х годов начинается период «оттепели», который достиг своего максимального пика в 1980-х годах [2]. При этом каждый период определялся конкретными особенностями, которые были присущи именно данному периоду, что также определялось и было напрямую связано с эволюцией исторической науки, а также некоторыми изменениями, происходящими в условиях идеологического климата в стране.

В качестве основных материалов исследования использованы труды советских историков в период с 1920 по 1980-е годы, в которых были затронуты основные аспекты именно повседневной жизни народа. Учитывая постоянное существование условий идеологического контроля, это повлияло на использование историками следующих материалов:

- архивные материалы в виде писем, отчетов, дневников и переписей;

- этнографические данные, что особенно было характерно для исследований, связанных с крестьянским бытом;

- для проведения анализа городской культуры использовались мемуары и периодическая печать.

В целом, методологические аспекты работ в основном опирались на подход с социально-экономической точки зрения, однако в некоторых ситуациях требовали также помимо всего прочего и включения элементов антропологического анализа. Не менее важное внимание уделялось исследованиям, которые занимали по своей концептуальной сущности особое положение в рамках изучения быта и истории культуры, что особенно четко прослеживалось в 1960–1980-х годах.

Это было связано именно с усилением реального интереса к «человеческому измерению» истории. Все это в совокупности создавало условия для формирования полноценного формата истории повседневности в постсоветский период.

История повседневности рассматривается в качестве одного из ключевых направлений исследований, особенно в последние годы. Рассмотрение «повседневности» на самом деле может быть многогранным, в связи с чем большинство советских историков с точки

зрения повседневности рассматривают различные точки зрения: одни относят к этому сферу, связанную с частной жизнью в то время как другие делают основной акцент на включении также анализа трудовой жизни, определенных отношений и моделей поведения, которые имеют тенденцию к возникновению на рабочем месте.

Таким образом, среди основных направлений в изучении повседневности можно выделить некоторые основные, которые представляли собой особый интерес для историков XX века, в соответствии с чем все это в совокупности можно выделить в качестве основных тематических блоков, каждый из которых имеет определенную специфику в зависимости от степени давления со стороны идеологии, а также исторического периода.

Одно из важнейших положений занимала крестьянская повседневность, которая являлась одним из важных направлений современной историографии. Основной вклад в данное направление внес А.В. Чаянов в 1920 году, проводя со своими последователями глубокие исследования и изучая крестьянский хозяйственный уклад [3].

Они обращали внимание не только на конкретные экономические показатели, но ещё и на традиционные аспекты и методы, используемые в рамках землепользования, семейную организацию труда, а также систему внутрисемейных отношений. В большинстве своем их работы преимущественно основаны на результатах проведения массовых обследований крестьянских хозяйств, что позволило получить более детализированную информацию об этапах миграции и их сезонности, распределении обязанностей между членами внутри семьи, а также данных о бюджетах времени.

Однако 1930-е годы уже отличаются тем, что данные исследования уже были прекращены, а их авторы и исследователи, занимавшиеся их проведением, подверглись репрессиям. Позднее, спустя только сорок лет настоящий интерес к крестьянской повседневности проявился настоящим образом в виде отражения данного аспекта в работах многих советских ученых, среди которых стали рассматриваться работы таких авторов как В.А. Александров, Б.Н.

Миронов и Ю.М. Гончаров [5]. Данными исследователями были использованы новые методы анализа для исследования количественных показателей, жилищных условий, питания, семейной организации крестьянства (рисунок 1). Особого внимания в данном случае заслуживало исследование модернизационных процессов и их влияния на традиционный уклад в условиях сельской жизни.

В отдельную категорию выделялись вопросы рабочего класса и городской жизни, которые протекали в несколько основных этапов. 1920–1930-е годы соотносятся с именами А.Г. Рашина и С.Г. Струмилина, а также другими представителями советской экономической школы, которыми проводились масштабные исследования вопросов в отношении быта рабочих, а также их условий труда (8, 9). Учеными изучались вопросы в отношении заработной платы работников, заболеваемости, их жилищных условий, питания. Все данные исследования несмотря на их стандартизированность и обособленность вносили существенный вклад с точки зрения содержательности и ценности фактического материала. Послевоенный период известен расширением центральной тематики, что

соотносится с возникновением работ В.З. Дробижева о вопросах формирования рабочего класса [10], Л.Н. Пушкаревой о коммунальной быте и городском жилье [11], а также работы В.А. Козлова [12], которые содержали важнейшие материалы о городской культуре (рисунок 2).

Основным центральным аспектом, который заслуживал особого внимания являлось проведение детальных исследований в отношении вопросов изменения семейных отношений при условии трансформации городской среды, бюджетов времени, структуры досуга. Также исследователи, которые занимались изучением важнейших вопросов того времени стремились к демонстрации реальных успехов социалистического строительства, что позволяло наглядно демонстрировать улучшение условий жизни трудящихся.

Рисунок 1 – Квартирный вопрос в истории повседневности

Рисунок 2 – Формирование рабочего класса в истории повседневности

Вопрос повседневности стал основным объектом детальных разносторонних исследований в условиях постсоветского периода. К примеру, Н. Б. Лебиной были детально изучены и проанализированы основные трансформационные процессы, соотносящиеся с периодом индустриализации и НЭПа, в данном случае ключевое внимание уделялось изменениям, которые затрагивали питание населения, коммунальный быт, а также вопросы жилищного характера [13]. Особое положение занимал вопрос карточной системы, который стал одним из первоочередных в системе потребления и снабжения в работе Е. А.

Осокиной [1]. Также одно из важнейших мест занимали работы посвященные детализированным исследованиям досуга М. Н. Громыко [15] (рисунок 3), детства В. Б. Безгина [16], а также истории женского труда Н. Л. Пушкаревой [17]. Несмотря на потребность соблюдения идеологических рамок данные исследования оказывали существенное влияние на введение в оборот новых источников информации, а также предложении более оригинальных методик, посвященных анализу практик, связанных с повседневностью.

Рисунок 3 – Досуг в истории повседневности

Таким образом, важно отметить, что на самом деле все данные направления фактически развивались фрагментарно и в очевидных условиях неравномерности. Вопросы в отношении исследования повседневности фактически не выделялись в отдельное направление знания в рамках истории в связи с тем, что очевидно носили прикладной характер, поскольку частично относились к социально-экономическим исследованиям. Однако, даже несмотря на все это, многие историки уже успели накопить определенный материал и разработать соответствующие методы анализа, которые позволили обособить направление истории повседневности и выделить её как отдельное самостоятельное направление в период постсоветского пространства. Даже несмотря на идеологические ограничения, данные работы, очевидно, заложили основы развития повседневной жизни прошлого.

История повседневности не была институционализирована в качестве самостоятельной дисциплины в советской историографии, однако даже несмотря на это, многие ученые, которые работали в рамках тем дозволенных фактически, внесли существенный вклад в фактическое развитие данного направления с различных точек зрения. В основу данных работ легли длительные кропотливые исследования архивных документов с использованием традиционного социально-экономического анализа с элементами антропологического подхода, что позволило запечатлеть и сохранить основные свидетельства реальной жизни прошлого в условиях советского пространства и создать базис данных с точки зрения реальной жизни различных социальных групп – от крестьян до городской интеллигенции.

Особый интерес представляют исследования, относящиеся к 1920-м года, которые соотносятся с периодом до начала ужесточения идеологического контроля, а также к периоду «оттепели», начиная с 1960-х годов, когда историкам уже была предоставлена свобода в плане выбора определенных методов и тем. Именно данные периоды были положены в основу изучения вопроса повседневности в дальнейшем на основании методик «немых» источников. Важно уделить внимание также и тому, что несмотря на существенное давление со стороны идеологии, многие исследователи сумели в своих работах выйти существенно за рамки официальной парадигмы путем изучения бытовых стратегий выживания, семейных отношений, а также вопросов, связанных с частной жизнью.

Данные исследования несмотря на неизбежные умолчания и ограничения сформировали прочный базис методологической и источниковой базы для постсоветской историографии повседневности. Это послужило основой тому, что современные исследователи смогли существенно расширить вопрос в отношении данной тематики на основании тех исторических данных, доступ к которым они получили фактически сегодня, включая в оборот ранее табуированные темы советского периода. Однако все данные исследования в первую очередь опираются именно на те результаты исследований, которые были заложены в качестве фундамента советскими историками и переданы будущим поколениям в виде детализированного свидетельства о повседневной жизни людей в прошлом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Чаянов, А. В.** Крестьянское хозяйство: Избранные труды. М. : Экономика, 1989. – 492 с.
- 2 **Чаянов, А. В.** Организация крестьянского хозяйства. М. : Кооперативное издательство, 1925. – 215 с.
- 3 **Александров, В. А.** Обычное право крепостной деревни России XVIII – начала XIX в. М. : Наука, 1984. – 255 с.
- 4 Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). В 2-х тт. СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – 3-е изд.
- 5 **Гончаров, Ю. М.** Городская семья Сибири второй половины XIX – начала XX в. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 384 с.
- 6 **Рашин, А. Г.** Формирование рабочего класса России. М. : Соцэкгиз, 1958. – 623 с.
- 7 **Струмилин, С. Г.** Проблемы экономики труда. М. : Наука, 1982. – 472 с.
- 8 **Дробижев, В. З.** У истоков советской демографии. М. : Мысль, 1987. – 190 с.
- 9 **Пушкарева, Л. Н.** Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X – начало XIX в.). М. : Ладомир, 1997. – 381 с.
- 10 **Козлов, В. А.** Культура русского города 60–80-х годов XVIII века. Л.: Наука, 1990. – 215 с.
- 11 **Лебина, Н. Б.** Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии. 1920–1930 годы. СПб. : Нева-Ладога-Онега, 1999. – 320 с.
- 12 **Лебина, Н. Б.** Энциклопедия банальностей: Советская повседневность: контуры, символы, знаки. СПб. : Дмитрий Буланин, 2006. – 444 с.
- 13 **Громыко, М. М.** Мир русской деревни. М.: Молодая гвардия, 1991. – 446 с.
- 14 **Безгин, В. Б.** Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX века). М.-Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2004. – 304 с.
- 15 **Осокина, Е. А.** За фасадом «сталинского изобилия»: распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. М. : РОССПЭН, 1998. – 271 с.
- 16 **Жирнов, Г. В.** Быт рабочих Сибири. 1926–1937. Новосибирск: Наука, 1988. – 175 с.
- 17 **Пушкарева, Л. Н.** «А се грехи злые, смертные...» (Личная жизнь русской женщины в X-XV вв.). М. : Ладомир, 1999. – 542 с.

Д. Р. Алиппекова

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

e-mail: dana.alippeкова@mail.ru**ИСТОРИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ
КАК НАУЧНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ**

В статье рассматривается история повседневности как самостоятельное научное направление современной исторической науки. Раскрывается проблема формирования и осмысления повседневности как объекта исторического исследования, анализируются основные подходы к трактовке термина «историческая повседневность» в трудах отечественных и зарубежных исследователей. Особое внимание уделяется развитию истории повседневности в российской историографии, в том числе концепции Н. Л. Пушкарёвой, предложившей расширенное понимание повседневности как совокупности социальных практик, норм, ценностей и жизненного опыта человека. Отдельный раздел посвящён вкладу философа Альфреда Шюца, обосновавшего феноменологическое понимание повседневного мира как основы социального познания. Рассматриваются теоретические подходы представителей школы «Анналов» - М. Блока, Л. Февра и Ф. Броделя, оказавших значительное влияние на методологию изучения повседневности. В заключительной части анализируется современное состояние и перспективы развития истории повседневности в казахстанской отечественной исторической науке, выявляются основные направления исследований и их значение для расширения социально-культурного анализа исторического процесса.

Ключевые слова: история повседневности, историческая повседневность, социальная история, феноменология, школа «Анналов», Н. Л. Пушкарёва, Альфред Шюц, историческая наука Казахстана.

В условиях переосмысления традиционных политико-событийных и экономоцентричных подходов история повседневности выступает важным научным направлением, позволяющим реконструировать «живую ткань» прошлого через анализ обыденных форм человеческого существования. История повседневности даёт возможность выявить устойчивые модели поведения, механизмы социальной адаптации, особенности ментальности и культурные коды различных исторических эпох, что особенно значимо для комплексного и многомерного понимания исторического развития общества. Особую научную значимость история повседневности приобрела в XX-XXI вв. в рамках

междисциплинарного взаимодействия истории с философией, социологией, антропологией и культурологией. Теоретико-методологические основания данного направления были заложены представителями школы «Анналов» - М. Блоком, Л. Февром и Ф. Броделем, а также развиты в феноменологической традиции А. Шюца. В российской историографии существенный вклад в формирование и институционализацию истории повседневности внесла Н. Л. Пушкарёва, предложившая системное определение данного направления и обосновавшая его научную самостоятельность. В современных условиях история повседневности в казахстанской отечественной исторической науке активно формируется и расширяет

исследовательское поле социально-культурных исследований.

Современная историческая наука переживает этап глубокой трансформации, связанной с изменением исследовательских парадигм и расширением предметного поля исторического знания. В условиях переосмысления традиционных событийно-политических подходов возрастает интерес к изучению человека в его повседневном существовании. Как отмечает Э. Р. Бенюх, обращение к повседневности позволяет вывести на первый план обыденные формы жизни, через которые проявляются социальные различия и исторические процессы [1, с. 214]. История повседневности рассматривается как научная проблема, поскольку она ориентирована на анализ микромира человеческого бытия: быта, труда, привычек, моделей поведения и форм мышления. Данный подход позволяет по-новому осмыслить историческую реальность, рассматривая её как совокупность повторяющихся практик и устойчивых форм жизнедеятельности человека.

Формирование понятия «историческая повседневность» связано с развитием междисциплинарных исследований в гуманитарных науках. Н. В. Трубникова, анализируя эволюцию школы «Анналов», подчёркивает, что отказ от узкой политической истории привёл к включению в предмет исторического анализа социальной, культурной и психологической реальности повседневной жизни [2, с. 121].

В контексте данного исследования под призмой использования различных методов позволяющих отразить историческую повседневность, используются те или иные факторы, а также материалы, которые по совокупности своих признаков трактуются в различных источниках кардинально по-разному. Историческая наука имеет свои уникальные особенности и факторы возникновения и реализации.

Так, например, история повседневности как самостоятельное течение в историческом направлении возникло на рубеже второй половины XX-века. В своих исследованиях это отражают зарубежные авторы такие как Н.А. Милешина и А.В. Меркушин, они описывают что «история повседневности сформировалось в следствии антропологического поворота, направленного на глубокое

понимание, причина-следственных связей человеческого индивидуума как непосредственного субъекта, влияющего на исторический процесс» [3, с.103]. Тем не менее стоит также понимать и то, что история повседневности как историческая наука, представляет собой квинтэссенцию различных элементов, т.е. речь идет не только о повторяющихся действий, но и также помимо всего прочего и способов восприятия действительности. В следствии чего можно сделать характерный вывод что историческая повседневность является фундаментальным источником для реконструкции исторического опыта, для каждой отдельно взятой исторической группы.

Особое место в развитии истории повседневности в России занимает концепция Н. Л. Пушкарёвой. Исследователь рассматривает историю повседневности как направление, изучающее жизненный мир человека в его социально-культурной и исторической обусловленности. По мнению Н. Л. Пушкарёвой, повседневность не является второстепенным фоном исторических событий, а представляет собой самостоятельный уровень исторической реальности, через который проявляются социальные структуры, гендерные роли и культурные нормы общества [4, с. 122].

К. Р. Амбарцумян, анализируя зарубежную и российскую историографию, отмечает, что в России история повседневности развивалась с опорой на западные теоретические модели, но при этом приобрела собственные исследовательские акценты, связанные с изучением социальной адаптации и культурной специфики общества [5, с. 364]. Исследователь подчёркивает, что российская традиция отличается вниманием к повседневному опыту различных социальных групп и стремлением соединить микроисторический анализ с широкими социальными обобщениями.

А. А. Зыбин и О. П. Цысь указывают, что на современном этапе история повседневности характеризуется методологическим плюрализмом и активным использованием междисциплинарных методов [6, с. 155]. По мнению авторов, повседневность рассматривается не только как объект описания, но и как средство анализа социальных изменений, поскольку

именно в обыденной жизни наиболее наглядно проявляются трансформации общественных отношений.

Важный теоретический вклад в изучение повседневности внёс философ Альфред Шюц. Как отмечают Н. Л. Пушкарёва и С. В. Любичанковский, феноменологическая концепция Шюца позволила рассматривать повседневный мир как основу социального знания и интерсубъективного опыта [7, с. 10]. А. Шюц вводит понятие «жизненного мира», в рамках которого формируются типизации, социальные роли и устойчивые смыслы, что открыло новые возможности для историко-антропологических исследований.

Анализируя современные исследования, В. А. Верemenko и С. В. Любичанковский подчёркивают, что история повседневности в России активно развивается, особенно в рамках изучения женской и семейной повседневности [8, с. 86]. Авторы отмечают, что данное направление позволяет выявить ранее малоизученные аспекты социальной истории и расширяет представления о роли человека в историческом процессе.

Б. И. Пружинин рассматривает историю повседневности как важный элемент преемственности научного знания, подчёркивая её значение для культурно-исторического анализа [9, с. 8]. По мнению исследователя, обращение к повседневности способствует более глубокому пониманию механизмов воспроизводства социальных и культурных структур во времени. В казахстанской исторической науке история повседневности находится на этапе активного формирования. Б. А. Досова, Г. М. Байгожина и М. Т. Баймуканова отмечают, что методологический потенциал данного направления позволяет расширить исследование социальной и культурной динамики общества Казахстана [10, с. 24].

В ходе проведённого исследования история повседневности рассмотрена как самостоятельное и методологически значимое направление современной исторической науки, сформировавшееся в условиях пересмотра традиционных подходов к интерпретации исторического процесса. Установлено, что обращение к повседневности позволяет сместить исследовательский фокус с исключительно событийно-политической истории на анализ человека, его жизненного мира,

социальных практик и форм мышления, что существенно расширяет понимание исторической реальности.

Анализ ключевых подходов к трактовке термина «историческая повседневность» показал, что в историографии он рассматривается как комплексное явление, включающее материальные условия существования, социальные отношения и ментальные структуры.

История повседневности тем самым выступает междисциплинарным полем, объединяющим методы социальной истории, исторической антропологии, философии и культурологии.

Необходимо отметить, что в контексте данного аналитического исследования ключевое внимание было уделено развитию повседневности в российской истории, в ходе исследования были интерпретированы и обобщены множество выводов, которые включают в себя следующие положения:

Ключевой вклад в развитие истории повседневности внесла Н.Л. Пушкарёва, которая в своих научных работах и исследованиях обосновала самостоятельность данного ответвления исторической направленности в современной научной практике, помимо всего прочего она заиклила центральное внимание именно на значении истории повседневности в контексте изучения жизненного опыта различных социальных групп в исторической перспективе.

Также стоит выделить и работы Альфреда Шюца, благодаря которым предоставилась возможность анализировать повседневный мир как концептуальную основу социального знания и развития опыта среди социальных групп. Тем не менее стоит понимать, что все же базовые основы истории повседневности заложили именно представители школы «Анналов» а именно М. Блок, Л.Февром и Ф. Бродел. Но стоит понимать, что несмотря на различия в методологических подходах, как правило их объединяло стремление поставить человека в центр исторического исследования и расширить источниковую базу за счёт привлечения смежных дисциплинарных наук истории. В следствии чего можно сделать характерный вывод что это способствовало формированию целостного взгляда на повседневную жизнь как важнейший уровень исторического процесса.

Как правило, необходимо выделять также и то, что история повседневности с каждым днём стремительно развивается, что относится не только к зарубежной практике, но и к казахстанской отечественной исторической науке. При этом необходимо выделять и то, что использование методологического потенциала истории повседневности предоставляет возможность учёным, практикам, педагогам углублять анализ социально-культурных метаморфоз в различных социальных группах. Это, в

свою очередь, помогает формировать правильные предпосылки для оценивания национальной истории, а также определять перспективные направления дальнейших исследований, что обуславливает научную разработанность данной темы и её постепенное видоизменение под современные стандарты. Вследствие чего можно сделать характерный вывод, что история повседневности выступает базовым, эффективным и центральным направлением исторического знания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Бенюх, Э. Р.** Изучение повседневности и быта в трудах историков Ф. Броделя и М. Блока //Мировая наука. – 2019. – №. 4 (25). – С. 214–217.
- 2 **Трубникова, Н. В.** Анри Берр и «Журнал синтеза», Люсьен Февр и «Движение Анналов». Сходства и различия двух программ обновления гуманитарных наук //Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов. – 2008. – Т. 313. – №. 6. – С. 120–122.
- 3 **Милешина, Н. А., Меркушин А. В.** История повседневности как научное направление //Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2015. – №. 11–3. – С. 103–105.
- 4 **Пушкарева, Н. Л.** Научное направление «история повседневности» в отечественной и зарубежной историографии (к оценке итогов историко-антропологического поворота в социальных науках) //Вестник антропологии. – 2016. – Т. 3. – С. 121.
- 5 **Амбарцумян, К. Р.** Становление и развитие истории повседневности. Зарубежная и российская историография: опыт сравнения //Гуманитарные и юридические исследования. – 2025. – Т. 12. – №. 3. – С. 362–370.
- 6 **Зыбин, А. А., Цысь О. П.** История повседневности: генезис и современные подходы //Актуальные проблемы преподавания истории в образовательных организациях различных типов. – 2020. – С. 154–163.
- 7 **Пушкарева, Н. Л., Любичанковский, С. В.** Понимание истории повседневности в современном историческом исследовании: от Школы Анналов к российской философской школе //Вестник Ленинградского государственного университета им. АС Пушкина. – 2014. – Т. 4. – № 1. – С. 7–21.
- 8 **Веремченко В. А., Любичанковский С. В.** От НЛ Пушкаревой до НЛ Пушкаревой: современная историография истории женской повседневности в России //Вестник Пермского университета. Серия: История. – 2019. – №. 3 (46). – С. 85–94.
- 9 **Пружинин Б. И.** Преимущество как культурно-исторический ориентир научного познания //Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования. – 2019. – Т. 5. – №. 3. – С. 4–15.
- 10 **Досова, Б. А., Байгожина, Г. М., Баймуканова, М. Т.** Методологический потенциал истории повседневности по оценкам представителей российской историографии //ХАБАРШЫСЫ. – 2016. – Т. 13. – С. 24.

ЭХО ЯДЕРНЫХ ИСПЫТАНИЙ: СЕМИПАЛАТИНСКИЙ ПОЛИГОН И ПАВЛОДАРСКАЯ ОБЛАСТЬ

СЕМИПАЛАТИНСКИЙ ЯДЕРНЫЙ ПОЛИГОН 1949–1989 гг.

На территории полигона было проведено более 456 ядерных испытаний, из них 116 – в атмосфере. Радиационному воздействию подверглись обширные территории Восточного Казахстана и Павлодарской области.

ВЛИЯНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕ

- Рост онкологических заболеваний
- Болезни крови и щитовидной железы
- Генетические и наследственные нарушения
- Повышенная детская и младенческая смертность

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

- Радиоактивное загрязнение почвы, воды и воздуха
- Деграция природных экосистем
- Загрязнение пастбищ и сельскохозяйственных угодий
- Длительное сохранение радионуклидов в окружающей среде

ПАМЯТЬ. ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ. БУДУЩЕЕ

Семипалатинский полигон – напоминание о трагедии и важный урок для будущих поколений. Задача сегодня – сохранение памяти, поддержка пострадавших и обеспечение экологической безопасности региона.

ПАВЛОДАРСКАЯ ОБЛАСТЬ

Территория области подвергалась воздействию радиоактивных выпадений. Актуальными остаются проблемы здоровья населения, мониторинг окружающей среды и реализация программ реабилитации.

ПОМНИМ ПРОШЛОЕ – ЗАЩИЩАЕМ БУДУЩЕЕ!

В. В. Вагнер

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

e-mail: vadimvagner2002@bk.ru**ЭХО ЯДЕРНЫХ ИСПЫТАНИЙ: СЕМИПАЛАТИНСКИЙ ПОЛИГОН И ПАВЛОДАРСКАЯ ОБЛАСТЬ**

БСтатья посвящена исследованию последствий деятельности Семипалатинского испытательного полигона на Павлодарскую область. Рассматриваются масштабы радиационного воздействия на местность и население, изменения экологической ситуации и долгосрочные последствия ядерных испытаний.

Ключевые слова: ядерные испытания, Семипалатинский полигон, Павлодарская область, радиация, экологическая безопасность, радиоактивное загрязнение, последствия испытаний, здоровье.

На протяжении веков человек воспринимал природу как неизменный фон своего существования. Он смотрел на мир будто со стороны – как путешественник, наблюдающий за реками, горами и животными, не обладая реальной силой изменить ход природных процессов. Но с развитием науки человек перестал быть пассивным зрителем. Он стал не только участником, но и режиссёром происходящего. Техника дала ему возможность перестраивать реальность под свои нужды: прокладывать каналы, подчинять реки, осушать озёра, выводить новые виды. Ядерные испытания стали пределом человеческого господства, точкой невозврата, где способность «менять природу» перешла в способность уничтожать её.

История Семипалатинского полигона уходит далеко вглубь начало холодной войны между двумя сверхдержавами XX века. После атомных бомбардировок Хиросимы и Нагасаки человечество вступило в эпоху, где научный прогресс оказался неразрывно связан с угрозой собственного самоуничтожения. Обе державы стремились к стратегическому паритету: обладание ядерным оружием становилось не просто военным преимуществом, а гарантом политической стабильности и ярким показателем

глобального влияния, технологического превосходства и идеологической силы. В условиях биполярного мира атомная бомба превращалась в своеобразный символ статуса и силы – знак принадлежности к числу мировых лидеров, способных определять ход истории и международной политики [1]. Семипалатинский полигон функционировал с 29 августа 1949 года и до 1989 год. За этот период Советский союз провел порядка 713 испытаний, из которых более 470 на Семипалатинском полигоне. С 1949 года по 1963 с перерывом с 1958 по 1961 осуществлялись наземные и атмосферные взрывы, а с 1963 по 1989 год подземные испытания. Общая мощность проведенных взрывов составила 16 мегатонн (1 мегатонна (Мт) = 1 000 000 тонн тротила), к примеру бомба «Толстяк», сброшенная на японский город Нагасаки, была 21 килотонну (1 килотонна (кт) = энергия взрыва 1000 тонн тротила). Помимо ядерных подрывов, на Семипалатинском испытательном полигоне проводились и так называемые моделирующие эксперименты: около 175 взрывов с применением химических взрывчатых веществ. Они использовались для проверки ударной волны, разрушительных факторов и поведения конструкций без расходования ядерных зарядов. Однако даже эти испытания сопровождалась подъёмом радиоактивной пыли, поскольку грунт

полигона уже был заражён предыдущими взрывами. Радиоактивные осадки распространялись далеко за пределы испытательной зоны. Площадь загрязнения составила около 304 тысяч км² – территория, сопоставимая с такими государствами как Филиппины или Италия. Пик наиболее интенсивного загрязнения приходится на 1962 – 1963 годы. Это совпадает с активным этапом наземных и атмосферных испытаний на Семипалатинском полигоне, когда радиоактивные осадки распространялись на огромные территории. Жители близлежащих населенных пунктов не были осведомлены о проведении испытаний и не принимали мер для защиты своего здоровья, понятие радиации для большинства оставалось абстрактным: информация о взрывах находилась под грифом секретности. Вспышки на горизонте воспринимались как редкое природное явление или военные учения. Люди продолжали пасти скот, пользоваться отравленной водой, собирать урожай – не подозревая, что ежедневно сталкиваются с невидимым источником опасности. Из «Выступления тов. Авдеева А.Ф. строителя дорог на целине в 1955 год. В 1955 году строили дорогу Семипалатинск – Павлодар. В мае месяце мы работали на объекте, и вдруг видим перед нами возник огненный шар. Приехал директор МТС на машине, я ему говорю, что это за такой шар, откуда он взялся? А он сам не поймет, в чем дело. Величина шара – 2 метра ширины. Некоторое время он висел в воздухе, затем исчез. После этого у меня в глазах были огненные полосы. Мы ничего не знали сначала, но когда услышали взрыв, то мы поняли, что это взрыв атомной бомбы. 5 минут я стоял без движения. Я стал как труп, и только пощупав голову – цела или нет? Я был просто парализован от всего, что увидел и услышал. После этого я успокоился, стал пускать бензин в машину, как вдруг снова пошла волна, я упал, свалился, вылил бензин. Это было очень страшно.» [2]. Лишь только после Чернобыльской аварии 1986 года мир узнал, насколько вредно невидимое излучение и какое воздействие оно оказывает на окружающие его объекты. Авария стала глобальным потрясением: впервые столь широко и открыто заговорили о природе радиации, путях её распространения. Мир увидел, что излучение не имеет ни цвета, ни запаха, но способно изменять клетки живых организмов, накапливаться в почве, воде и пищевых цепях.

Таким образом, за четыре десятилетия степной регион стал ареной гигантского по масштабу эксперимента. Каждый новый подрыв рассматривался как шаг к укреплению военного щита и меча, но, однако в реальности шло долговременное накопление последствия – повсеместное радиационное загрязнение почвы, воды и воздуха. Полигон постепенно превратился из символа научного прогресса в символ экологической катастрофы человеческой трагедии на десятилетия вперед. Для местных жителей это означало хроническое, многолетнее воздействие малых доз радиации. Оно не вызывало мгновенной лучевой болезни, но приводило к долговременным последствиям: росту онкологических заболеваний, нарушению иммунной системы и увеличению числа врождённых патологий. За период с 1962 по 1968 годы на пойму Иртыша выпало 34,7 тыс. Кюри суммарной Б- компоненты и 1,73 тыс. Кюри стронция-90, период полураспада которого составляет примерно 28,8 года. То есть это означает, примерно через 29 лет (1991–1997 году) распадается половина исходного количества 0,86 тыс. Кюри стронция-90, через 58 лет (2020–2026 году) остаётся около одной четверти 0,43 тыс. Кюри первоначальной активности. А спустя 87–90 (2050–2060 году) лет сохраняется приблизительно одна восьмая начального количества 0,22 тыс. Кюри.

В 1970–1972 гг. во всех районах Семипалатинской и ряде районов Павлодарской области произошел скачкообразный рост онкозаболеваемости и в дальнейшем она не снижалась. «Из статистических данных видно, онкологических заболеваний с 153,3 – в 1978 году до 190,4 – 1988 год на 100 тысяч населения, что составляет 1019,1779 человек, аналогичная картина и в прилегающих районах. Только за 1986–1988 годы умерло от онкологических заболеваний в области 3493 человека [3]. Общая онкологическая заболеваемость в Павлодарской области, согласно расчетам, на временном промежутке с 1978 по 1990 год составляла 2,66%, тогда как в Семипалатинской области этот показатель был значительно ниже 2,12%, по республике в целом – 1,5 %. Территория Павлодарской области представляла собой преимущественно равнинные безлесные степи. Отсутствие естественных преград – лесов и гор – делало ландшафт полностью открытым

для ветров. Сильные суховеи и пыльные бури, особенно частые в годы наземных и воздушных испытаний, поднимали верхний слой заражённого грунта и переносили радиоактивную пыль на десятки и сотни километров.

Таким образом, воздействие полигона не ограничивалось его формальными границами: радиационные выпадения достигали населённых пунктов, удалённых от эпицентра взрывов. Нельзя учитывать и тот факт, что вся область, в срединной ее части с севера на юг пересекаются рекой Иртыш, а с востока на запад каналом Иртыш – Караганда, которые несут воды, с территории полигона. Эту воду использовали и используют для нужд жизнеобеспеченности 90% населения области, проживающего по рекам берегам Иртыш и в зоне канала. При ядерных взрывах окружающая среда загрязняется более чем в два раза радиоактивных осколков суммарной мощностью в 300 миллиардов Кюри одной мегатонной бомбы, и 60 миллионов Кюри от ядерного устройства 20 килотонного эквивалента. В это число входят такие элементы как: углерод, цезий, стронций, уран, плутоний и другие элементы – период полураспада которых от десятилетий до миллиардов лет, а при наземном взрыве выпадает на местность около 87 % всех осколков. В период моратория на ядерные испытания в 1960 году уровень естественного радиационного фона составлял в среднем около 10 микрорентген в час (мкР/час), что соответствовало нормальным природным значениям. Однако с возобновлением испытаний в 1961 году наблюдался устойчивый рост радиационного фона естественный фон повысился до 16 мкР/час, в 1962 году – до 21 мкР/час, в 1963 до 37 мкР/час, максимальную же дозу радиационного фона зафиксировать было невозможно из-за несовершенства дозиметрических приборов.

Согласно материалам «о радиационной обстановке в Павлодарской области в период с 1961 по 1970 годы» зафиксированы такие моменты, что при проведении исследований растительности на суммарную бета – активность максимальное превышение естественного фона в 1962 году отмечалось: в Майском районе – в 3050 раз, в 244 раза отмечалось превышение в Качирском районе. Максимальное загрязнение почвы было зарегистрировано в 30 км севернее г. Павлодар (7,81- км² квадратных), при средних значениях 0,6 – 3 км² квадратных. Аналогичная ситуация наблюдалась

по загрязнённости костей сельхоз хозяйственных животных. Максимальная загрязнённость отмечается в Павлодарском и Иртышском районах. Особенно тревожными были показатели молока, которое напрямую поступало в пищу населению. Наиболее загрязнённое молоко поступало из Лябяженского района, где отмечалось превышение естественного радиационного (калиевого) фона в 141 раз и 98 раз. Еще один пример при исследовании продуктов, которые люди употребляли в пищу, оказалось, что в баранине – 36,6 беккерелей, в хлебе – 24 беккерелей (черном хлебе, в белом хлебе – 36,6 беккерелей, в говядине – 13 беккерелей, а в свинине 6,6 беккерелей. Местное население преимущественно ест баранину, вообще больше мяса, поэтому оно пострадало больше, чем городское население. В результате внутреннее облучение сельского населения оказалось выше, чем у жителей городов, где питание было более разнообразным и частично обеспечивалось привозными продуктами. Радиационное воздействие на население Павлодарской области, не только Майского, Лябяженского, Баянаульского районов, но и северных районов, оказали наземные и воздушные ядерные испытания, проводившиеся с 1949 по 1965 годы.

По всем показаниям начиная с 1960 по 1965 годы отмечается превышение естественного радиационного фона в десятки и сотни раз учитывая погрешность и несовершенство приборов радиационного замера, то загрязнённость продуктов быть еще выше. Особенно это касается кратковременных пиков после прохождения радиоактивных облаков и выпадения осадков. В связи с этим можно предположить, что фактическая загрязнённость продуктов питания и объектов окружающей среды могла превышать зарегистрированные уровни. Радиоактивные вещества накапливались в траве, зерне, молоке и мясе, формируя длительное внутреннее облучение населения. Также при исследовании в 1963 году пищевого рациона жителей г. Павлодар было выявлено, что приблизительно только за счет молока, хлеба, мяса, воды и крупы в организм человека поступало более 97% предельно допустимой дозы Стронций – 90 [4]. Основная опасность этого радиоактивного продукта ядерного взрыва в том что попадая в организм человека с пищей или водой он имеет свойства накапливаться в костных тканях вызывая: поражение костной ткани, костного мозга, рака костей, лейкемии и

анемии. Из отчета 1993 года «О радиационном воздействии на Павлодарскую область» ядерных испытаний на Семипалатинском полигоне можно выделить что на основной территории области, в Майском, Иртышском, Актогайском, Качирском и Железинских районах имеются локальные участки с повышенным содержанием Цезий – 137 с периодом полураспада – 30 лет, что означает долгосрочное сохранение радиоактивного загрязнения в почве и растительности. Наиболее вероятной причиной таких локальных накоплений считается влияние ядерных испытаний на Семипалатинском полигоне. Оценки доз по плотности локальных выпадений Цезий – 137 показывает, что в ряде населенных пунктов, перечисленных районов радиационные дозы на открытой местности могли достигать 2 Рентген, а суммарные эффективные дозы облучения могли достигать 3 бэр. Аналогичные оценки, проведенные для Майского района, дают значение экспозиционной дозы внешнего облучения населения в 4 бэр [5], для

сравнения, нормальная годовая доза облучения не должна превышать 5 бэр.

В целом анализ архивных материалов и научных данных показывает, что ядерные испытания на Семипалатинском испытательном полигоне оказали длительное и многогранное воздействие на население и окружающую среду Павлодарской области. Таким образом, история радиационного воздействия испытаний является частью более широкой трагедии, связанной с эпохой давно закончившейся гонкой вооружений, но о её последствиях продолжают ощущаться и сегодня. Загрязнённые территории, изменения в состоянии окружающей среды и здоровье людей напоминают о том, какой высокой ценой достигался военный и политический паритет сверхдержав. Изучение этих событий имеет важное значение не только для понимания прошлого, но и для сохранения исторической памяти, и предотвращения подобных последствий в будущем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Мальков В. Л. Манхэттенский эксперимент. Разведка и дипломатия. – 1995. – 253 с.
- 2 Государственный архив Павлодарской области (ГАПО). Ф. 646. Оп.19. Д.415А. Л.68.
- 3 ГАПО. Ф.646. Оп.19. Д.3110. Л.1.
- 4 ГАПО. Ф.1800. Оп.1. Д.29. Л.101.
- 5 ГАПО. Ф.1800. Оп.1. Д.29. Л.72.

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР - ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІН

ЗЕРТТЕУДЕГІ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ӘДІСТЕР

Мәшһүр
Жүсіп Көпеев

Алихан
Бөкейхан

Ахмет
Байтұрсынұлы

Мағжан
Жұмабаев

Сұлтанмахмұт
Торайғыров

ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ

XX ғасыр басындағы
Павлодар – Ертіс
өңіріндегі қазақ
зиялыларының
қоғамдық-саяси қызметі

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ЦИФРЛЫҚ АРХИВТЕР МЕН ДЕРЕҚҚОРЛАР

Мұрағат құжаттарын цифрландыру
және онлайн базалар құру

ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР (GIS)

Зиялылардың өмірі мен қызмет ету
кеңістігін карталау және визуализациялау

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР ТАЛДАУЫ

Қоғамдық-саяси байланыстар мен
интеллектуалдық желілерді анықтау

МӘТІНДЕРДІ ТАҢУ (OCR) ЖӘНЕ МӘТІНДІ ТАЛДАУ

Ескі басылымдар мен қолжазбаларды
тану, контент-талдау жасау

САНДЫҚ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ

Статистикалық және контент-талдау,
деректерді сандық өңдеу

ӘДІСТЕР

- Тарихи-генетикалық әдіс
- Салыстырмалы-талдамалы әдіс
- Биографиялық әдіс
- Деректанулық талдау
- Мультимедиялық әдіс
- Пәнаралық тәсіл

КҮТІЛЕТІН НӘТИЖЕ

Сенімді дерекқор
мен цифрлық мұрағат
құрылуы

Зиялылар қызметінің
кеңістіктік және
әлеуметтік желілік үлгісі
жасалады

Ғылыми айналымға
жаңа деректер мен
құжаттар енгізіледі

Өңір тарихын
заманауи әдістермен
тереңірек түсінуге
мүмкіндік береді

‘ӨТКЕНДІ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРМЕН ЗЕРТТЕУ –
БОЛАШАҚТЫ ТҮСІНУДІҢ КІЛТІ.

МРНТИ 03.20

<https://doi.org/10.48081/BGQF2257>

М. Ш Құсманова

Торайғыров университет,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
e-mail: madina_kusmanova@mail.ru

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР - ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІН ЗЕРТТЕУДЕГІ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ӘДІСТЕР

Мақалада XX ғасыр басындағы Павлодар - Ертіс өңіріндегі қазақ зиялыларының қоғамдық-саяси қызметін зерттеуде қолданылатын жаңа технологиялар мен заманауи ғылыми әдістердің мүмкіндіктері талданады. Зерттеуде цифрлық гуманитаристика құралдары, деректерді цифрландыру, мәтіндерді компьютерлік талдау, геоақпараттық жүйелер, желілік талдау, сондай-ақ архивтік деректердің электрондық базаларын пайдалану тәжірибесі қарастырылады. Аталған әдістер өңірлік қазақ зиялыларының саяси көзқарастарының қалыптасуы, қоғамдық ұйымдардағы қызметі, баспасөздегі белсенділігі мен өзара байланыстарын кешенді түрде ашуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мақалада дәстүрлі тарихнамалық тәсілдер мен пәнаралық әдістерді ұштастырудың ғылыми нәтижелілігі көрсетіледі. Жаңа технологияларды қолдану XX ғасыр басындағы Павлодар - Ертіс өңіріндегі ұлттық интеллигенцияның рөлін кең ауқымда, объективті әрі деректік негізде зерделеуге жол ашады.

Кілтті сөздер: Павлодар - Ертіс өңірі, XX ғасыр басы, қазақ зиялылары, қоғамдық-саяси қызмет, цифрлық гуманитаристика, жаңа технологиялар, пәнаралық әдістер, архивтік деректер.

деңгейін қалыптастырып, дереккөздерге деген көзқарасты, зерттеу логикасын және тарихтың өзін қабылдауды түбегейлі түрлендірді.

Тарих ғылымы соңғы онжылдықтарда бұрын-соңды болмаған қарқынмен өзгеріп келеді. Қоғамның цифрлануы, техникалық прогресс, жаңа аналитикалық тәсілдердің қалыптасуы, гуманитарлық саланың жаратылыстану ғылымдарымен тоғысуы тарихшыларға бұрын қолжетімсіз болған зерттеу мүмкіндіктерін ашып отыр. Бұл өзгерістер тарихты түсіну мен интерпретациялаудың жаңа

Заманауи тарих ғылымының дамуына ықпал еткен ең басты факторлардың бірі – ақпаратты цифрландыру. Әлемнің жетекші архивтері, музейлері, ғылыми институттары қолжазбалар мен құжаттардың орасан зор қорын электронды форматқа көшіріп, интернет арқылы ашық қолжетімділік жасауда. Бұрын бір құжатпен жұмыс істеу үшін тарихшы арнайы елге сапар шегіп, апта бойы архивте жұмыс істеуі қажет

болса, бүгінде бұл материалдарды бірнеше секунд ішінде кез келген жерден жүктеп алып зерттеу мүмкіндігі бар. Цифрландыру тек қолжетімділікті кеңейтіп қана қоймай, материалдардың сақталуына да ықпал етеді. Құжаттардың физикалық тозуы, жоғалуы немесе бүліну қаупі едәуір азайды. Деректердің жаңа форматы тарихтағы ізденіс пен талдаудың іргетасын өзгертіп отыр. Мысалы, мәтіндерді тану жүйелері (OCR) бұрын оқылуы қиын құжаттардың мазмұнын автоматты түрде тануға мүмкіндік беріп, зерттеуді жылдамдатты. Цифрлық архивтермен бірге метадеректер жүйесі қалыптасты: әрбір құжатқа оның жасалған уақыты, авторы, жері, құрылымы сияқты ақпарат тіркеледі. Мұндай жүйе тарихшыға деректерді жүйелі түрде сұрыптауға, салыстыруға және үлкен көлемдегі материалдардың ішінен нақты тенденцияларды анықтауға жағдай жасайды.

Қазіргі кезеңде тарих ғылымында үлкен деректерді талдауға негізделген әдістер кеңінен таралуда. Тарихи процестер, демографиялық өзгерістер, әлеуметтік байланыстар мен экономикалық өрістер бұрын қолмен жасалатын көпжылдық есептеулерсіз-ақ цифрлық алгоритмдер арқылы зерттелуде. Жасанды интеллект және машиналық оқыту әдістері жаппай қолданылып жатыр. Мәселен, мыңдаған құжаттарды қамтитын мәтіндік массивтерді автоматты түрде тақырыптық топтарға бөлу, тарихи сөз қолданысының динамикасын бақылау, белгілі бір кезеңге тән риторикалық ерекшеліктерді анықтау мүмкіндігі артты. Мәтіндік модельдер белгілі бір дәуірге қатысты идеологиялық өзгерістерді, әлеуметтік көңіл-күйдің ауысуын немесе саяси дискурстың трансформациясын жедел түрде талдай алады.

Уақыт пен кеңістікті қатар зерттеу мақсатында геоақпараттық жүйелер (ГИС) тарих ғылымында кең қолданыла бастады. Бұл технологиялар тарихи

карталармен бұрынғыдан да терең жұмыс істеуге мүмкіндік береді. ГИС арқылы ежелгі сауда жолдарын, қалалардың өсу динамикасын, мемлекет шекараларының өзгеруін, халықтардың көшу бағыттарын, табиғи-климаттық жағдайлардың тарихи процестерге әсерін анықтауға болады. Мұндай жүйелер тарихты тек мәтінмен емес, кеңістікпен байланыста қарастыруға мүмкіндік беріп, «тарихи география» ұғымын жаңа деңгейге көтерді. ГИС-тің көмегімен археологиялық ескерткіштердің орналасу логикасы, мәдени ареалдардың таралу ерекшеліктері және олардың уақыт өте қалай өзгергені айқындалады.

Археологиядағы жаңа технологиялардың ықпалы ерекше. Қазіргі археологиялық зерттеулер лазерлік сканерлеу (LiDAR), дрондық түсірілім, георадар, магнитометрия сияқты құралдар арқылы жер бетін қазусыз да ақпарат жинауға мүмкіндік алады. Лазерлік сканерлеу тропикалық ормандар немесе шөп басқан жазықтар астында жасырынған ежелгі қалалар мен құрылыстарды анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс Орталық Америкадағы Майя өркениетінің бұрын белгісіз қалаларын ашуға себеп болды. Геофизикалық зерттеу әдістері топырақ құрылымын талдау арқылы жер астындағы құрылыстардың өлшемін, орнын, формасын алдын ала анықтайды, осылайша археологтар нақты бағытталған және тиімді қазба жүргізе алады.

Жаратылыстану ғылымдарына негізделген әдістер тарихи ақпараттың нақтылығын арттыруда маңызды рөл ойнайды. Радиокөміртекті талдау археологиялық артефактілердің жасын дәл анықтауға мүмкіндік берсе, изотоптық талдау адамдардың қоныс аудару бағыттарын, тұрмысын, тамақтану ерекшеліктерін зерттеуге жағдай жасайды. Генетикалық зерттеулер адамзат тарихына жаңа серпіліс әкелді: ДНҚ арқылы ежелгі халықтардың шығу тегі, миграциялық процестері, этникалық

топтардың қалыптасуы және олардың өзара байланыстары жөнінде бұрын белгісіз мәліметтер алынды. Осындай тәсілдер арқылы Еуразия даласындағы көшпелілердің, оның ішінде түркілердің, сақ-сарматтардың және басқа да этностардың тарихи генетикалық картасы жасалып келеді.

Соңғы жылдары тарих ғылымында цифрлық реконструкциялар ерекше орын алуда. Үш өлшемді модельдеу технологиялары жоғалған қалаларды, тарихи ғимараттарды, сәулеттік кешендерді виртуалды түрде қайта қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Мұндай визуалды реконструкциялар тек ғылыми зерттеу үшін ғана емес, білім беру мен мәдени мұраны сақтау саласы үшін де үлкен маңызға ие. Музейлер мен оқу орындары 3D моделдер, интерактивті карталар, виртуалды шындық форматындағы экспозициялар арқылы тарихи оқиғаларды түсіндірудің жаңа жолдарын ұсынуда. Бұл әдістер жастардың тарихқа деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, күрделі тарихи процестерді көрнекі және қолжетімді форматқа айналдырады.

Тарих ғылымындағы жаңа әдістер тек техникалық мүмкіндіктермен шектелмейді. Қазіргі кезеңде тарихнамада методологиялық жаңғыру жүріп жатыр. Цифрлық гуманитаристика кең таралып, тарихты талдаудың интердисциплинарлық сипаты күшейді. Тарихшылардың ақпараттанушылармен, статистиктермен, биологтармен, филологтармен, географтармен бірлесіп жұмыс істеуі жаңа ғылыми нәтижелердің тууына жол ашты. Мұндай серіктестік деректерді талдаудың сапасын арттырып, зерттеудің дәлдігін күшейтеді. Тарихтың тек гуманитарлық пән емес, көп салалы ғылыми бағыт ретінде орны айқындала түсті.

XX ғасырдың басы қазақ халқының қоғамдық-саяси тарихында маңызды кезең болып табылады, бұл дәуірде ұлттық интеллигенция қалыптасып, отарлық

басқару жүйесіне қарсы бағытталған саяси көзқарастар мен ағартушылық идеялар кеңінен таралды [1, 15 б.]. Павлодар - Ертіс өңірі осы тарихи үдерістердің маңызды аймақтық орталығы ретінде ерекшеленеді, аймақтағы қазақ зиялылары жер мәселесі, білім беру, ұлттық сана мен саяси құқықтарды қорғау бағытында белсенді қызмет атқарды [2, 42 б.]. Дәстүрлі архивтік зерттеу әдістерімен өңірлік зиялылардың қызметін толық зерттеу қиынға соққандықтан, соңғы жылдары цифрлық технологиялар мен жаңа ғылыми әдістерді пайдалану зерттеудің сапасын арттыруға мүмкіндік беруде [3, 28 б.].

Павлодар - Ертіс өңіріндегі қазақ зиялыларының қоғамдық-саяси қызметін зерттеу үшін цифрлық архивтер маңызды ресурс болып отыр, Қазақстан мен Ресей архивтеріндегі әкімшілік құжаттар, патша өкіметінің есептері, жандармериялық бақылау материалдары, сот іс материалдары мен хат-хабарлар цифрландырылып, қашықтан қолжетімді болып отыр [4, 63 б.]. Бұл технология тарихшыларға өңірлік интеллигенцияның саяси белсенділігін, мемлекеттік құрылымдармен қарым-қатынасын және қоғамдық бастамаларын жүйелі түрде талдауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, цифрлық деректерді пайдалану зерттеу үдерісін жылдамдатып, қолжазбалардың физикалық тозуы немесе жоғалу қаупін азайтады [5, 51 б.].

Мәтіндік талдау және OCR жүйелері Павлодар - Ертіс өңірінде қызмет еткен қазақ зиялыларының баспасөздегі рөлін зерттеуде кеңінен қолданылады, «Айқап», «Қазақ», «Сарыарқа» сияқты басылымдардағы мақалалар автоматты түрде талданып, саяси терминологияның жиілігімен негізгі тақырыптар айқындалады [6, 74 б.]. Бұл әдіс өңірлік зиялылардың жалпыұлттық қозғалыспен байланысын және көзқарастарының эволюциясын анықтауға мүмкіндік береді [7, 39 б.].

Геоақпараттық жүйелер Павлодар - Ертіс өңіріндегі қазақ зиялыларының қызметін кеңістіктік тұрғыдан зерттеуге жағдай жасап, олардың өмір сүрген және қызмет еткен орындарын картаға түсіруге мүмкіндік береді [8, 58 б.]. Кеңістіктік талдау әлеуметтік-экономикалық жағдайдың саяси белсенділікке ықпалын айқындайды. Желілік талдау әдісі зиялылардың өзара байланысын, басқа өңірлердегі интеллигенциямен қарым-қатынасын анықтауда маңызды рөл атқарады, хат алмасу мен ұйымдарға мүшелік негізінде әлеуметтік-саяси желілер қалпына келтіріледі. Бұл тәсіл аймақтық интеллигенцияның ұлттық деңгейдегі саяси үдерістерге қатысуын нақтылауға мүмкіндік береді [9, 44 б.].

Цифрлық реконструкция мен визуализация әдістері ХХ ғасыр басындағы Павлодар қаласы мен Ертіс өңірінің әлеуметтік-мәдени кеңістігін көрнекі

түрде қалпына келтіруге мүмкіндік береді, бұл әдістер білім беру және өлкетану саласында да тиімді қолданылуда. Жасанды интеллект пен үлкен деректерді талдау әдістері мыңдаған тарихи құжаттарды жүйелеп, негізгі тақырыптар мен саяси ұстанымдарды автоматты түрде анықтауға мүмкіндік береді [10, 68 б.].

Қорытындылай келе, жаңа технологиялар мен әдістерді қолдану ХХ ғасыр басындағы Павлодар - Ертіс өңіріндегі қазақ зиялыларының қоғамдық-саяси қызметін зерттеуде деректер аясын кеңейтіп, зерттеу нәтижелерінің нақтылығын арттырады. Бұл тәсілдер аймақтық тарихты ұлттық және жалпыимпериялық контекстпен байланыстыра қарастыруға мүмкіндік беріп, келешек зерттеулер үшін сенімді деректік база қалыптастырады

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Аяпбергенов, Б.** Қазақ зиялылары және ұлттық қозғалыс тарихы. Алматы, 2012. 248 б.
2 **Сейітова, Г.** Қазақстандағы ұлттық интеллигенцияның қалыптасуы. Алматы, 2015. 312 б.
3 **Құдайберген, Ж.** Павлодар – Ертіс өңіріндегі қоғамдық-саяси өмір. Павлодар, 2010. 196 б.
4 **Әлиев, Р.** Цифрлық технологиялар арқылы тарихты зерттеу әдістері. Астана, 2018. 224 б.
5 **Нұрмұхамедов, С.** Архивтік деректерді цифрландыру және өңдеу. Алматы, 2016. 178 б.
6 **Тәжібаев, М.** XIX–XX ғасырдағы қазақ зиялылары: дереккөздер мен зерттеу әдістері. Алматы, 2017. 256 б.
7 **Баймұхамедова, А.** Қазақ баспасөзі және қоғамдық пікір динамикасы. Алматы, 2019. 208 б.
8 **Жұмабаев, С.** XX ғасыр басындағы Павлодар өңіріндегі интеллигенция қызметі. Павлодар, 2020. 192 б.
9 **Мұқашев, Е.** Геоақпараттық жүйелер арқылы тарихи кеңістікті зерттеу. Астана, 2018. 240 б.
10 **Сәрсенова, Л.** Кеңістіктік талдау әдістері және аймақтық.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Аяпбекова Альмира Жанатовна, «Археология және этнология» мамандығы бойынша бакалавр, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: almiraaapbekova147@gmail.com	Аяпбекова Альмира Жанатовна, бакалавр по специальности «Археология и этнология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: almiraaapbekova147@gmail.com	Ауарbekova Almira Zhanatovna, bachelor student in «Archaeology and Ethnology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: almiraaapbekova147@gmail.com
Әліппекова Дана Ризабекқызы, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, «Торайғыров университеті» КеАҚ, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар қаласы, 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dana.alippeкова@mail.ru	Алиппекова Дана Ризабековна, магистрант по специальности «История» НАО «Торайғыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: dana.alippeкова@mail.ru	Alippeкова Dana Rizabekovna, Master's student in «History», NJSC «Toraighyrov University», Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dana.alippeкова@mail.ru
Баянова Жанар Қолдасбаевна, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Тарих факультетінің 1-курс докторанты, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: monti.zhanar@gmail.com , https://orcid.org/0000-0002-4995-7992	Баянова Жанар Колдасбаевна, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, докторант 1 курса факультета истории, Казахстан, г. Алматы, e-mail: monti.zhanar@gmail.com , https://orcid.org/0000-0002-4995-7992	Bayanova Zhanar Koldasbayevna, Al-Farabi Kazakh National University, 1st-year doctoral student, Faculty of History, Almaty, Kazakhstan, e-mail: monti.zhanar@gmail.com , https://orcid.org/0000-0002-4995-7992
Вадим Викторович Вагнер, Торайғыров университетінің тарих мамандығы бойынша магистранты, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар қаласы, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: vadimvagner2002@bk.ru	Вагнер Вадим Викторович, магистрант по специальности «История» НАО «Торайғыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: vadimvagner2002@bk.ru	Vadim Viktorovich Vagner, Master's student in History, Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: vadimvagner2002@bk.ru
Егізбаева Меруерт Қарпыққызы, тарих ғылымдарының кандидаты, археология, этнология және музеология кафедрасының доценті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: egyzbaevamk@gmail.com	Егизбаева Меруерт Карпыковна, кандидат исторических наук, доцент кафедры археологии, этнологии и музеологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: egyzbaevamk@gmail.com	Meruert Karpykovna Yegizbayeva, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Museology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: egyzbaevamk@gmail.com
Ерғали Гауһар, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2 курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: bakaeva.gauhar@mail.ru	Ерғали Гаухар, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, докторант 2 курса, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: bakaeva.gauhar@mail.ru	Yergali Gauhar, Al-Farabi Kazakh National University, 2nd year doctoral student, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: bakaeva.gauhar@mail.ru

Капец Богдан Сергеевич, 7M02202 «Тарих» білім беру бағдарламасының студенті, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы

Капец Богдан Сергеевич, студент образовательной программы 7M02202 «История», НАО «Торайғыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Kapets Bogdan Sergeevich, student of the educational program 7M02202 «History», «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Құсманова Мадина Шалқарқызы, «Тарих» мамандығы бойынша МИ-22 н тобының магистранты, Торайғыров университеті» КЕАҚ Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Madina_kusmanova@mail.ru

Құсманова Мадина Шалқарқызы, Магистрант группы МИ-22н, по специальности «История» НАО «Торайғыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: Madina_kusmanova@mail.ru

Kusmanova Madina Shalkarkyzy, Master's student of the MI-22n group, majoring in «History», «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Madina_kusmanova@mail.ru

**Требования к оформлению статей
научно-популярного журнала «Краеведение»**

Общий объем статьи не менее 5 страниц вместе со списком литературы и источников. Формат страницы – А4, поля: слева и справа – по 2 см, снизу и сверху – по 2 см, шрифт – Times New Roman (без стилей). Основной текст – 14 пт., аннотация, ключевые слова, список литературы и подписи к иллюстрациям и таблицам – 12 пт. Межстрочный интервал – одинарный, абзац – 1 см, перенос слов автоматический. Перед началом текста и перед списком литературы – пробел в одну строку. Ссылки на литературу в квадратных скобках. ФИО авторов выделяются жирным шрифтом, по центру, главного автора пометить символом (*).

Страницы текста не нумеруются. Эпиграфы и приложения недопустимы. Заявка и статья с расширением doc, docx. представляются в Редколлегию в электронном виде по адресу: olketanu2001@mail.ru

Сайт журнала: <https://localhistory.tou.edu.kz>

Сроки подачи: статьи 1 кварталу принимается до мая, публикация в июне;

Статьи 2 кварталу принимается до ноября, публикация в декабре.

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);
2. DOI после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – жирным шрифтом, по центру;

4. Название статьи – прописными буквами, жирным шрифтом, по центру;

5. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не более 150 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 14 пт, абзацный отступ слева и справа 1 см, (смотрите образец);

6 Ключевые слова – кегль – 14 пт, курсив, отступ слева-справа – 1 см. Рекомендуемое количество ключевых слов – 5–8;

7 Основной текст статьи;

8 Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5–98; ГОСТ 7.1–2003 (см. образец).

9 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисовочные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

Авторам указать на ссылку источник изображения или фото. Если автор сам сделал снимок указать в статье.

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

***С. К. Антикеева**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалықжәнекәсібиқұзіреттіліктерінқалыптастыру»докторлықдиссертацияшеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі,сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттер, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

Кіріспе

Әлеуметтік жұмыс – бұл біздің еліміз үшін салыстырмалы түрде жаңа мамандық. Сондықтан қазіргі кезеңде әлеуметтік қызметкерлерді оқыту педагогикалық мақсаттарды тұжырымдауда, оқу процесінің мазмұны мен технологияларында көрініс табатын жеткілікті дамыған білім беру стандарттарының болуымен сипатталмайды.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Материалдар мен әдістері

Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық және арнайы әдебиеттерді теориялық талдау; Қоғамдық бірлестіктерді ашу бойынша заңнамалық және нормативтік құжаттарды талдау; әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары бағдарламаларының мазмұнын талдау; модельдеу; педагогикалық тәжірибені талдау және қорыту; сұрау әдістері (әңгімелесу, сауалнама, сұхбат); бақылау; мамандар қызметінің өнімдерін талдау; эксперимент, эксперименттік деректерді өңдеуге арналған математикалық статистика әдістері.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы

Нәтижелер және талқылау

Біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастыру және дамыту процесінің негізін құрайтын объективті заңдылықтарды түсіну үшін олардың моделін нақты түсіну қажет.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Қортынды

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастырудың теориялық моделі оны жүзеге асырудың үш деңгейін қамтиды деп қорытынды жасауға болады.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 Кузнецова, А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.
- 3 Каропа, Г. Н. Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 Штофф, В. А. Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 Таубаева, Ш. Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 Дахин, А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 Дахин, А. Н. Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 Аубакирова, С. Д. Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И. Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиС им. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 Kuznetsova, A. G. Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 Karopa, G. N. Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 Shtoff, V. A. Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 Taubayeva, Sh. Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p. c.

6 Dahin, A. N. Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 Dahin, A. N. Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 Aubakirova, S. D. Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I. Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

S. K. Antikeyeva
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Қазақ тілінде	Орыс тілінде	Ағылшын тілінде
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайгыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайгыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
научных журналов НАО «Торайгыров университет»
«Вестник Торайгыров университета»,
«Наука и техника Казахстана», «Краеведение»

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайгыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайгыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3–20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2–4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только

после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора(-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором(-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикаций, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(-ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(-ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 16.06.2025 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2025 ж. қол қойылды.

Пішімі 197x420/2. Кітап-журнал қағазы.

Шартты баспа табағы 3,8. Таралымы 300 дана.

Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: 3. Ж. Шокубаева

Корректоры: Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4885

Сдано в набор 16.06.2025 г. Подписано в печать 30.06.2025 г.

Формат 197x420/2. Бумага книжно-журнальная.

Усл.печ.л. 3,8. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: 3. Ж. Шокубаева

Корректор: Д. А. Кожас

Заказ № 4885

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

+7 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

<https://vestnik.tou.edu.kz>